

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА СОЦИАЛНА РАБОТА

ДЕСИСЛАВА ТОДОРОВА ИВАНОВА

**СТАТУС И РОЛИ НА БЕНЕФИЦИЕНТИТЕ ПО
СОЦИАЛНИ ПРОЕКТИ**

АВТОРЕФЕРАТ

*на дисертационно изследване за придобиване на научна и образователна степен
„Доктор“ по професионално направление 1.2. Педагогика (Социална работа по проект),
към катедра „Социална работа“*

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

Проф. д-р СИЛВИЯ НИКОЛАЕВА

София, 2017

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание на катедра „Социална работа“ на 09.01.2017 г. във Факултета по педагогика и е насочен за защита.

Трудът е съставен от увод, четири глави, заключение и приложения.

Дисертацията е в обем 283 страници. Броят на фигурите и графиките е 23. За онагледяване и структуриране на изложението и систематизиране на изводи и резултати са използвани общо 39 таблици. Използваните информационни източници са общо 199 на брой.

НАУЧНО ЖУРИ:

Проф. д-р СИЛВИЯ НИКОЛАЕВА

Проф. д-р РОЗАЛИЯ КУЗМАНОВА-КАРТАЛОВА

Проф. д-р ВЕНКА КУТЕВА-ЦВЕТКОВА

Доц. д-р ВАНЯ БОЖИЛОВА

Доц. д-р ПЕНКА КОЖУХАРОВА

Заседанието на журито за защита на дисертационния труд ще се състои на 30.05.2017 г., от 14 ч. в зала „Яйцето“ в Ректората на Софийски университет „Св. Св. Климент Охридски“.

Съдържание

УВОД	6
ПЪРВА ГЛАВА: КОНЦЕПТУАЛНИ ОСНОВИ НА ПРОЕКТНОТО МИСЛЕНЕ И ПРАКТИКА В СОЦИАЛНАТА СФЕРА	11
1. Анализ на основните понятия.....	11
1.1. Проект.....	11
1.1.1. Социален проект. Особенности на социалния проект.....	12
1.2. Бенефициент.	13
1.3. Статус и роли на бенефициента по социален проект.....	17
2. Историко-феноменологични трансформации на проектирането	20
2.1. Проектирането като повседневна човешка практика.....	20
2.2. Проектирането като специализирана човешка практика.....	20
2.3. Проектиране като (социално)педагогическа практика и модел на човешкото учене	21
2.4. Проектирането като подход за корпоративен и публичен мениджмънт.....	21
2.5. Проектирането в сферата на социалните дейности и практики. Исторически предпоставки, политически влияния и актуални тенденции	23
3. Теоретични основи на социалното проектиране.....	26
3.1. Системни теории и подходи в социалните учения	26
3.2. Мотивационни теории	26
3.3. Теории за социалното учене	27
3.4. Теории за социалния капитал	27
3.5. Управленски теории	28
ВТОРА ГЛАВА: СОЦИАЛНИЯТ ПРОЕКТ: ДИСКУРСИ, УПОТРЕБИ И ЕФЕКТИ	28
2.1. Социалният проект като модел на социална целесъобразност в различните обществени сфери.....	29
2.2. Социалният проект като модел за иновативно(творческо) развитие и прогрес.....	31
2.3. Социалният проект като модел за социална продуктивност и устойчивост.....	32
2.4. Социалният проект като модел на управление на творчеството и иновациите в	

социалната сфера.....	34
-----------------------	----

**ТРЕТА ГЛАВА: БЕНЕФИЦИЕНТЪТ В СОЦИАЛНИЯ ПРОЕКТ: ПОДХОДИ КЪМ
РАЗБИРАНЕТО, ОЦЕНЯВАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА НЕГОВИЯ СТАТУС И РОЛИ..36**

3.1. Корелационни равнища и динамика на проявенията на социалния статус и роли	36
3.2. Критичен анализ на социалната роля „бенефициент”.....	40
3.2.1. Ролята бенефициент като индивидуално значима социална роля.....	40
3.2.2. Ролята бенефициент като групово значима социална роля	41
3.2.3. Конформизъм и антиконформизъм.....	42
3.2.4. Влияние на малцинствата.....	42
3.2.5. Влияние на групата.....	43
3.2.6. Деиндивидуализация и анонимност.....	44
3.2.7. Ролята бенефициент и състоянието на заучена безпомощност	45
3.2.8. Подходът „резилианс“ като концепция за социално-педагогическа работа	46
3.3. Разбиране и оценка на социалния статус и роли въз основа на национални политики	46
3.3.1. Разбиране и оценка на социалния статус и роли на бенефициентите въз основа на националните политики, регламентиращи проекти в сферата на социалните дейности и практики.....	47
3.3.2. Разбиране и оценка на социалния статус и роли на бенефициентите въз основа на националните политики, регламентиращи проекти в сферата на образованието.....	47
3.3.3. Разбиране и оценка на социалния статус и роли на бенефициентите въз основа на националните политики, регламентиращи проекти в публичния сектор.....	48

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА: ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ.....49

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....59

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....68

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД...69

ИЗПОЛВАНИ ИНФОРМАЦИОННИ ИЗТОЧНИЦИ.....70

УВОД

В обществения ни живот от началото на новото хилядолетие проектно-базираните практики навлязоха бързо и в някаква степен агресивно, налагайки на националните и местни организации и институции доста различни от традиционните модели на управление и работа. Така с времето работата по проект се превърна в стандарт за организационно развитие и ефективност. Тенденцията не подмина и социалните (подпомагащи) сектори, чиято обществена функция е подкрепата на социално слаби или маргинализирани индивиди и групи, които срещат сериозни затруднения при своята социализация и интеграция. Ето защо *социалните проекти*, със средствата на *социалната работа по проект, социалното (вкл. гражданско) образование и възпитание, на социалния контрол и социално-отговорния бизнес*, се наложиха като високо ценена и предпочитана форма за социални иновации и промени по посока на актуалните обществени приоритети.

Същевременно стана ясно, че навлизането на проектно мислене и работа в социалната сфера се случи на основата на механично пренесените от бизнес проектирането принципи, процедури и логически схеми. Така *социалното проектиране* се превърна в техен системен аналог, въпреки специфичните си функции, природа, провокации (проблеми), условия, участници и перспективи за устойчив успех. Рисковете от подобна *системна грешка* станаха видими много скоро след първите приключили социални проекти. Може би най-сериозният сред тях бе подценената значимост за проектния успех на бенефициентите на иновативните социални инициативи. Обичайно третираните като пасивни ползватели на социални подкрепи, помощи, интервенции, те сякаш по дефиниция бяха приемани като подкрепяни и безрезервно и пасивно приемащи външните намеси и решения. Т.е. бяха, разглеждани по-скоро като обект на въздействие, а не деен субект, въввлечен в собствената си социална и житейска промяна. И въпреки че подобни практически стратегии водят до висока степен на пасивност и дори зависимост у клиентите от самата помощ или от този, който я оказва, те все още са типичните за редица сфери на социалната работа, в това число и на проектната такава. Ето защо не рядко позитивните ефекти са краткотрайни и тясно приложими, а третираните по този начин

проблеми или остават, или се трансформират в друг тип личностни и/или социални затруднения.

Заставайки зад убеждението, че **конкретният** социален проект е насочен към решаване на **конкретни** социални проблеми, зад които стоят **реални** личности със строго индивидуални потребности, но и капацитет за тяхното удовлетворяване, се породи и основният изследователски въпрос, а именно дали особеностите (типологията) на статусно-ролевия профил и статусно-ролевата динамика на бенефициентите по социални проекти са детерминирани от системните характеристики на проектния дизайн (логическа рамка) и реализация.

Изборът на тема за дисертационното изследване е продиктуван от практическия опит на докторанта, придобит в дългогодишната му работа като социален работник (и доброволец) по социални проекти с различни целеви групи. Воден от разбирането, че статусно-ролевата трансформация на бенефициента е неоспорим и обективен показател за проектния успех, той нееднократно е пробирал методи и подходи за работа с целеви групи, основаващи се на принципа за активно участие на всеки отделен клиент в процеса на собствената му промяна. И тъй като успешното случване на този процес, предполага преминаването през различните проектни етапи, то за да се гарантира благополучното и имащо реален ефект върху бенефициента участие, би следвало той да бъде субективно ангажиран във всяка една дейност (в това число и активностите, свързани с планиране, мониторинг и контрол). Пробирана в практически план, тази философия провокира и желанието да бъде направено по-задълбочено търсене по проблема, като се направи цялостен анализ и изследване както на теоретично, така и на емпирично ниво. Бе сметено, че проучването по темата от една страна ще обедини и систематизира множество теории, адресиращи и обясняващи статусно-ролевата динамика и трансформация на бенефициента, но и от друга, ще даде възможност да бъдат направени конкретни изводи и препоръки, които биха могли да обогатят теоретико-практическата работа по социален проект.

Актуалността на настоящото дисертационно изследване се доказва от факта, че във все повече социални сфери работата по социален проект е предпочитан модел за постигане на определени (социално)значими резултати и повлияване върху една или друга социална реалност. На практика той е толкова широко застъпен, че би могъл да бъде

открит като основна или паралелна дейност, реализираща се постоянно, както от всички държавни органи и институции, така и от неправителствените организации и частния сектор. В този смисъл социалният проект би следвало да бъде познван и правилно прилаган, а това не би било възможно ако отсъстват базисните разбирания и оценка на един от най-важните проектни ресурси, а именно бенефициента. Неговото възможно участие (дори и само на ниво ползвател на подкрепи и услуги) стои в основата на всеки социален проект и бива регламентирано именно чрез статусно-ролевия му профил. Бидейки динамична, а не статична величина той би следвало да бъде проследен и анализиран, като се изведат характеристиките на отделните корелации (статус – роля, статус – роля – статусно-ролеви профил, статусно-ролеви профил – проектна реализация и успех). Единствено така би могло да се направи цялостно наблюдение, анализ и оценка на отделните инициативи и да се повиши както нивото на познаване за социалния проект (като модел, подход, инструмент), така и степента на натрупан професионален (и личен) опит на реализиращите го и/или участващите (бенефициентите) в него. И тъй като познанието и опита (на теоретично и практическо ниво) са предпоставка за повече и по-ефективни и устойчиви социални инициативи, чрез чието реализиране се постига социалната устойчивост и прогрес, избраната дисертационна тема провокира и допълнителни търсения, адресиращи не само частния случай на социалните проекти, но и процесите, предопределящи социалната реалност, в която отделните инициативи се случват.

Научната значимост на дисертационното изследване се изразява в прегледа и систематизирането на различни научни и научно-практически теории, валидни за сфери като образование, социална работа и социален бизнес, въз основа на които бива изведен и концептуален теоретичен модел, описващ специфичните характеристики на отделните статусно-ролеви профили, съотносими към конкретните социални инициативи. Проучените теории подпомагат разбирането на обекта и предмета на изследването и обосновават конструирания изследователски инструментариум.

Практико-приложната значимост на дисертационния труд се гарантира от разработения теоретичен модел за анализ и оценка на статусно-ролевия профил на бенефициента, които би могъл да бъде директно прехвърлен в практиката и да послужи за цялостно проследяване (и корекция при необходимост) на социалните инициативи, като

същевременно би могъл да бъде обвързан с желаните резултати и дълбочината на търсената промяна. Верифицирането на формулираната изследователска хипотеза от своя страна би доказало необходимостта от имплементирането на нов елемент в традиционно използваната матрица за разработване на социален проект (т.нар. LOGFRAME), чрез въвеждането на който елемент, да се гарантира проектната резултативност, ефективност и устойчивост.

Обект на изследването е статусно-ролевият профил на бенефициента на социален проект.

Предмет на изследването е типология, динамика, детерминираност и значимост на статусно-ролевия профил на бенефициента на социален проект.

Цел на изследването е да се проучат, анализират и концептуализират проектната типология, динамика, значимост и детерминираност на статусно-ролевия профил и динамика на бенефициента по социални проекти.

ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО:

1. Да се разработи дизайн на понятийния апарат на дисертационното изследване, като се проучат, систематизират и анализират съществуващите подходи за дефиниране на основните понятия.

2. Да се направи системен анализ на научните публикации, представящи теоретичните подходи, официалните политики и практически модели за социалното проектиране с фокус върху значимостта, типологията и динамиката на статусно-ролевия профил и участие на бенефициентите.

3. Да се проучат, систематизират и анализират водещи теоретични и експериментални изследвания на факторите и детерминантите на статусно-ролева трансформация на бенефициента в хода на проектната реализация.

4. Да се реализира собствено емпирично изследване на корелационните връзки между статусно-ролевия профил и динамика на бенефициента по социални проекти, и

системните характеристики на проектния дизайн (логическа рамка), реализация и резултативност.

ХИПОТЕЗА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ:

Предполага се, че статусно-ролевият профил и динамика на бенефициента по социални проекти са детерминирани от системните характеристики на проектния дизайн и реализацията.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО:

Методологията на теоретико-емпиричното изследване интегрира пакет от количествени и качествени методи за анализ и мета-анализ, основните сред които са:

1. Методи за теоретично проучване, анализ и обобщение:

- библиографски преглед на научни публикации по темата;
- теоретичен анализ и сравнение;
- теоретичен синтез и обобщаване;
- теоретично (концептуално) моделиране.

2. Методи за емпирично изследване:

- съдържателен анализ на документация на донорски програми за социални проекти (покани, формуляри за кандидатстване, критерии за кандидатстване, изисквания, критерии за оценка на проектните предложения);
- съдържателен анализ на документация на донорски програми за социални проекти (критерии за оценка на проектните предложения);
- съдържателен анализ на проектни предложения;
- анкетно проучване;
- включено наблюдение;
- анализ на протоколи и документация от групова работа;
- анализ на случай (кейс-стъди).

ПЪРВА ГЛАВА
КОНЦЕПТУАЛНИ ОСНОВИ НА ПРОЕКТНОТО МИСЛЕНЕ И ПРАКТИКА В
СОЦИАЛНАТА СФЕРА

1. АНАЛИЗ НА ОСНОВНИТЕ ПОНЯТИЯ

Социалната работа по проект е относително нов вид практика в българския контекст, но въпреки това добива все по-широко разпространение, а резултатите от прилагането ѝ стават все по-убедителни. Тя предлага по-различен подход както към социалните нужди и проблеми на индивиди, групи и общности, така и към тях самите в ролята им на бенефициенти на социална подкрепа и подпомагане.

Теоретична основа на социалната работа по проект са, от една страна, актуалните теории за социалния капитал и обществен (публичен) мениджмънт, а от друга, най-значимите понастоящем парадигми за синергетичните връзки между социалното развитие, социалната педагогика и социалната работа. Следователно, става дума за кроссекторна проблематика, за чието продуктивно изследване от изключителна важност е надлежното дефиниране на основните работни понятия и обвързването им в надеждна понятийна рамка.

В темата дисертационното изследване се съдържат три основни понятийни групи, а именно:

- (социален) проект и социална работа (по проект);
- бенефициент(и) (на социални проекти);
- статус и роли на бенефициентите (на социални проекти).

Те са естествено свързани и субординирани помежду си както смислово, така и функционално.

1.1. Проект

Осланяйки се на общоналожими се дефиниции (е-ресурс: Business Dictionary; Николаева, С., София, 2001; Бъртън, С., Майкъл, Н., София, 1992, с. 3; Василева, М., София, 2001, с. 3; Шрайер, Х., 2007, с. 18; е-ресурс: Български тълковен речник) в

образователната, социално-образователната, социалната и бизнес сферата, би могло да се заключи, че целта на проекта е създаването на нов тип технология/и/, артефакт/и/, услуга/и/ или продукт/и/, чрез приоритизиране на идентифицирани значими нужди и/или възможности (индивидуални, групови или социетални), и чрез прилагането на различен (вкл. иновативен) подход. Нейното постигане се осъществява като една интегрирана социална технология за управление на нетрадиционни приложни модели и формати, допълващи или напълно променящи рутинните политики и практики. Това обичайно предполага и *преосмисляне и преформулиране на официалните статуси и роли на ангажираните в проекта участници*, от които се очаква да се справят дори с обичайните предизвикателства по необичаен (нетрадиционен) начин, като максимално оползотворяват своя индивидуален и професионален капацитет в името на по-ефективната работа. Подобни очаквания в редица случаи се отправят и към целевите групи, които в социалните проекти обичайно са наричани бенефициенти.

1.1.1. Социален проект. Особености на социалния проект

Най-базисната и широка смислова дефиниция за социалния проект го определя като *комплексна дейност, която се отнася до социалното битие на хората, групите и обществата* с цел промяна на качеството на техния живот, учене, общуване, и/или работа. В този смисъл той може да намери приложение във всички обществени сфери и среди – от по-традиционните образование, социалната работа и здравеопазване до изкуството и публичните комуникации, спорта и туризма, бизнеса и социалния контрол и управление. (Виж Фиг. 1)

Фиг. 1 Сфери на приложение на социалния проект

Социалната му природа може да бъде концептуализирана чрез няколко базисни характеристики (отличителни особености), а именно:

- (А) социална универсалност,
- (Б) социална целенасоченост и значимост,
- (В) социална процесуалност, и
- (Г) социална инструменталност.

Тъй като социалните проекти третират човешката социалност в нейната цялостност и универсалност, те може да бъдат разглеждани като:

- *социални*, разбиран като проектиращи общите социални динамики, представени чрез официалните политики и практики на институциите на социалните системи, и
- *социетални*, разбиран като *представящи цялото общество вкл. и социалните процеси и динамики извън официалните институционализирани социални политики и системи.*

1.2. Бенефициент

Съществуват различни подходи към разбирането на термина *бенефициент*. (Костова, М., 2006; по: Български тълковен речник; Постановление на МС № 121 от 31 май 2007 г.). Обобщено обаче би могло да бъде посочено, че бенефициентите са онези лица

или групи, които имат възможност да се възползват (да бъдат включени в) от дадена външна (социална) подкрепа. Те могат да бъдат не само пасивни ползватели, но и активни участници в проектните дейности, в зависимост от естеството и философията на реализираната инициатива.

Познатите концептуални модели и най-разпространените световни практики дават основание за обособяването на няколко типа бенефициенти на основата на няколко паралелни критериални скали.

В зависимост от *степента на тяхната активност или пасивност* по отношение на проектната подкрепа те могат да бъдат разглеждани като:

- **активни бенефициенти** - лица и/или групи, които дейно участват в цялостния процес на промяна и са въввлечени, чрез активно от тяхна страна поведение в проектните дейности;
- **проактивни бенефициенти** - лица и/или групи, които провокират/изискват/проектират проектните инициативи, в които ще участват и са (част от) проектния екип;
- **пасивни бенефициенти** - лица и/или групи, чието участие в проектната реализация се свежда до използване, приемане, придобиване на определен предназначен за предоставяне на тях ресурс.

На основата на *критерия „включеност“* в дадена социална услуга (социален проект) се различават също няколко типа бенефициенти:

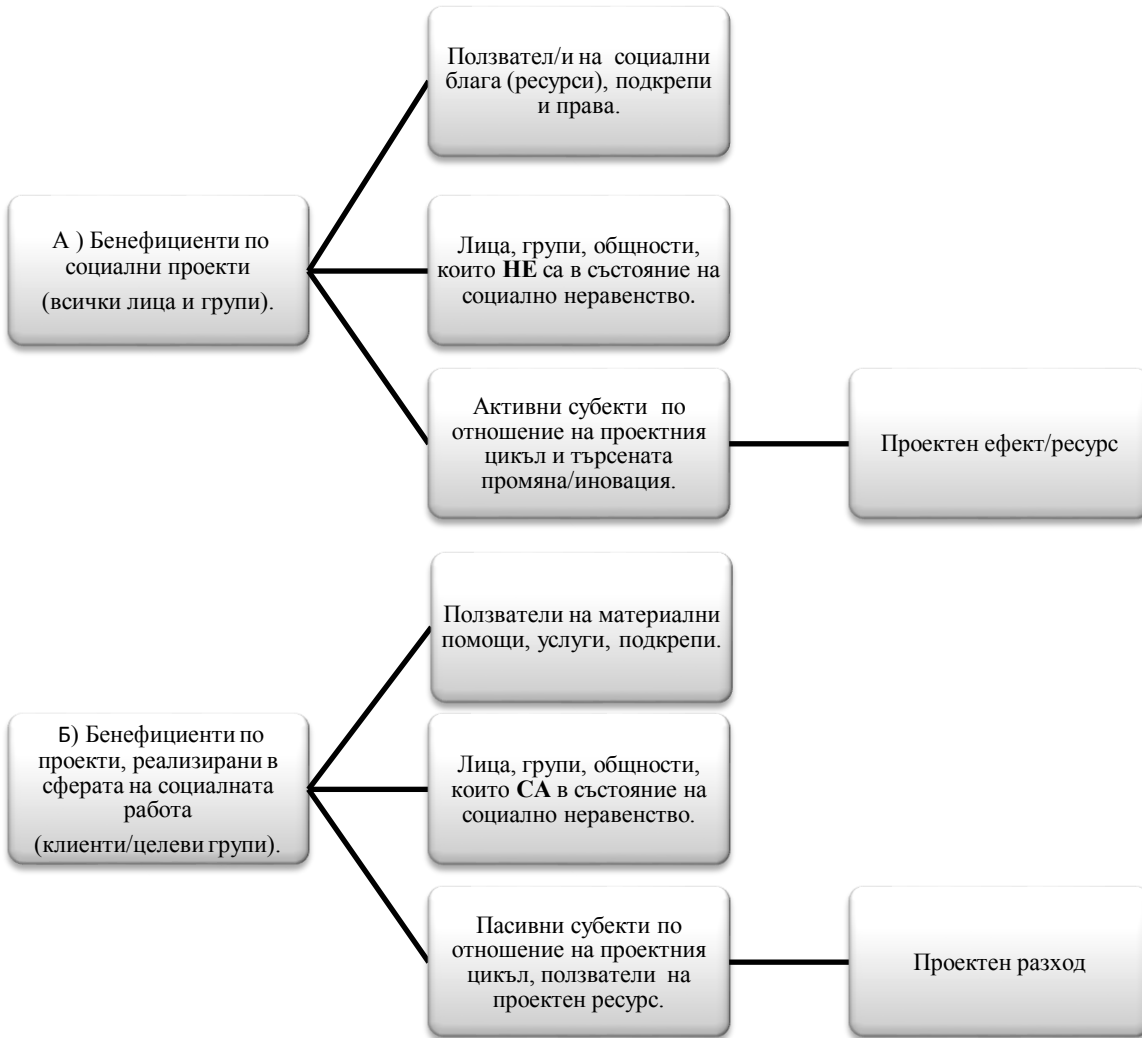
- **преки бенефициенти**, към които са насочени основните дейности по проекта;
- **непреки бенефициенти**, върху които социалният проект (социалната подкрепа) ще окаже влияние, без основните дейности по проекта да са пряко насочени към тях.

В сферата на социалното подпомагане напр. клиентите (респективно бенефициентите) обичайно са представяни и третираны като пасивни ползватели, към която е насочена професионалната работа на специалистите, не толкова като активни участници в собствената си промяна. (Иванова, Д., София, 2014) Основна причина за подобно отношение може да бъде търсена във философията на самите услуги. Те са

насочени към задоволяване на основните (базисни) минимални потребности на клиента и не са свързани с целенасочена грижа за потребности от по-висока степен на йерархията на потребностите (по Е. Маслоу). В този смисъл индивидът първо се разглежда най-вече посредством своите чисто материални (а понякога и само телесни) потребности – необходимост от храна, вода, подслон, дрехи, и едва след това се приема, че за да се осигури неговото социално функциониране и участие в обществените процеси, е достатъчно да му се предоставят ресурсите, предвидени в нормативните (поднормативните) актове като покриващи т.нар. „жизнен минимум“.

По-различен поглед върху бенефициентите е заложен в други услуги, предоставяни в сферата на социалната работа. В Центровете за обществена подкрепа, Преходните и Наблюдавани жилища, Ресурсните и Дневните центрове, се акцентира върху активността на клиента и върху постигането на самостоятелното му/независимо живеене, благодарение на развитие на индивидуалния му потенциал, чрез дейно участие от негова страна в проектирането и реализирането на отделните дейности. Въпреки това обаче участието на бенефициентите е ограничено по отношение на цялостния проект.

Въз основа на казаното до тук, биха могли да бъдат изведени две големи категории бенефициенти:

Фиг. 2 Бенефициенти по социални проекти.

А) Бенефициенти по социални проекти(всички лица и групи)

Б) Бенефициенти по проекти, реализирани в сферата на социалната работа(клиенти/целеви групи)

Съществува и още една трета голяма група бенефициенти, а именно бенефициентите по различни, външни финансиращи програми. Т.е бенефициентът е юридическо лице (организация, сдружение, фондация, фирма и т.н.), което осъществява проекта, за който е получил определено финансиране. (Постановление на МС № 121 от 31 май 2007 г.)

Въпреки различните подходи към разбирането на понятието, при всички тях се наблюдава едно сходство, а именно в основата на дефинирането му стоят **статусът и**

ролите, които дадена личност и/или група има и изпълнява в различните социални инициативи.

1.3. Статус и роли на бенефициента по социален проект

A. Социален статус

Статусът е понятие, което отразява определено положение или състояние. (е-ресурс: Български тълковен речник)

В социалните проекти, статусът на бенефициента се определя въз основа на предварително направена оценка на потребностите и възможностите на самия бенефициент. Важно значение за определяне на статуса има и характеристиката на социалната среда, в която той съществува и реализираните от него взаимоотношения с другите нейни представители.

Съществуват обаче известни различия при конкретизиране на статуса на различните типове бенефициентите по социални проекти в зависимост от приложното поле на тяхната реализация – в или извън сферата на професионалната социална работа. При първите за статуса се съди въз основа на изследване на техните функциониращи социални роли, отношения и потребности. Т.е. статусът се определя на база отчетени позитиви (потенциал и свръхпотенциал), докато при вторите водещо значение има социалната дисфункция (негативи, дефицити или рискове).

Фиг. 3 Определяне на статуса на бенефициенти по социалните проект.

А) Бенефициенти по социални проекти

Б) Бенефициенти по проекти, реализирани в сферата на социалната работа

Б) Социална роля

Безспорно е богатството на различните дефиниции, изграждащи представата за същността на социалната роля (Български тълковен речник; Новаков, С., 2003; Петрова, М., 2013; Linton, R., 1936; Biddle, B., V. Thomas, E. J. (Eds.), 1966). Всички те дават основание *ролята да бъде схващана като съвкупност от действия и поведения, реализирани от индивида въз основа на неговите знания, умения и компетенции, и целящи удовлетворяването на конкретни социални изисквания, които са поставени пред личността от него самия или обществото, към което принадлежи органично.* Следователно, ролята може да бъде операционализирана като специфичен поведенчески модел, чиито особености, граници и функции се определят от социалната позиция, която индивида заема, би искал да заеме, очаква се да заеме или би могъл да заеме.

Социалните роли не са статични феномени, а претърпяват по-малки или по-големи промени, които оказват пряко отражение и върху социалния статус на индивида, който е по-статичен и характеризира устойчивата позиция на индивида в даден по-обхватен отрязък от социално време и пространство. Същевременно те са тясно свързани. Статусът може да се презентира чрез различния набор от социални роли, в които влиза личността. (Виж Фиг. 4)

Фиг. 4 Взаимовръзка статус-роля

В обобщение, за втората ключова за изследването понятийна група, а именно **бенефициент – статус – роля**, е нужно да се има предвид, че в основата на всеки социален проект стои идеята за постигане на положителна, значима за бенефициента промяна. В този смисъл връзката между неговите статус и роли и техните проявления, илюстрира динамиката и успешността на проектния процес и успех. Бенефициентът бива определян чрез тях, като в зависимост от степента на своето участие, той ги запазва и/или променя и развива.

2. ИСТОРИКО-ФЕНОМЕНОЛОГИЧНИ¹ ТРАНСФОРМАЦИИ НА ПРОЕКТИРАНЕТО

2.1. Проектирането като повседневна човешка практика

Проектирането като феномен съпътства човешките цивилизации от зората на тяхното съществуване. То обхваща различни аспекти на социалното функциониране. Именно човешката способност за преднамерено и целенасочено действие на основата на предварителна идея и план е част от генезиса на всяка форма на производствена и духовна иновация и прогрес. Тя обхваща както материалния живот на хората и техните общности, така и тяхното битово и ритуално мислене и поведение. Ето защо социалното проектиране следва да бъде разбрано и третирано като повсеместна човешка практика и необходимост. Случването му като процес би могло да бъде открито навсякъде, където има взаимодействие между личността/личностите и заобикалящите ги среда и свят. Развива се заедно с еволюцията на отделните общности/общества и постепенно се превръща в специализирана човешка практика за създаване (проектиране) на елементи на социалното пространство и време, като материална основа на човешкото живеене и съжителство.

2.2. Проектирането като специализирана човешка практика

Проектирането като специализирана човешка практика също би могло да бъде открито още в зародиша на човешката цивилизация. Едва ли би било неоснователно да се каже, че то стои в основата на еволюцията на обществата и социалните системи. На практика съпътства (или предхожда) развитието на всички социални сфери, създавайки проектно-моделни на различни системи, насочени към удовлетворяването на конкретни потребности (материални, социални, духовни и т.н).

¹Феномен (философ.) – всяко видимо, наблюдаемо проявление на определени идеи и опити.

2.3. Проектирането като (социално)педагогическа практика и модел на човешкото учене

Като социално-педагогическа практика проектирането има много дълга история.

Понастоящем социално-педагогическото проектиране обхваща три големи области:

- Социално-гражданско възпитание и интеграция;
- Социално-оздравително възпитание и интеграция;
- Социално-адаптивно възпитание и интеграция.

Много често именно социално-педагогическите дейности и модели са в основата на социални проекти както в, така и извън, тясната по смисъл социална работа. Спрямо нея социално-педагогическото проектиране представлява специфичен подход, който се характеризира с активни интервенции, целящи промяна в самата личност или група, като по този начин се постига тяхното социално еманципиране и стабилизиране.

2.4. Проектирането като подход за корпоративен и публичен мениджмънт

Преди 1900 година проектите извън образованието и социалното инженерство/дейности са били реализирани предимно от креативни личности (най-често архитекти, инженери и/или майстори), чиято цел е да създадат определен продукт в рамките на конкретен срок с определен ресурс.

80-те години на миналия век са ключови за развитие на идеите на проектно мислене. Новата парадигма се основава на разбирането, че проектната работа би могла да бъде в основата на (почти) всички процеси на промяна.

Развитието на информационните и комуникационни технологии (края на 80-те и 90 години), поставя пред проектната работанови предизвикателства. В началото на новия век започват да се публикуват различни анализи и изследвания, свързани с развитието на проектите, като се прави опит да се създадат нови стандарти за проектно разработване и управление. Те излизат от сферата на производството, като обхващат всички социални сфери. (Gerald, J., 2007) (*Виж Таблица 1*)

Таблица 1 Ключови моменти от развитието на проектния мениджмънт

Древност	Първи мащабни постройки с обществена значимост, първи градоустройствени планове.
1800-те	Индустриалната революция и технологичното мислене; Гант-диаграма; Етапи на проектното мислене на Файол; Наръчник на Жухах за проектно планиране.
1950-те	Метод на критичния път; Техника за преглед и оценка на програмите.
1960-те	Система от критерии за контрол на разходи и графици; Системи за качествен контрол и планиране на стойности и разходи; Система за разпределение и структуриране на екипната работа; Институт на асоциациите за проектен мениджмънт; Интернационална асоциация за проектен мениджмънт; Институт за проектен мениджмънт; Подходът на „логическата рамка“.
1970-те	Анализ на човешките ресурси и персонала (като фокусът остава върху производството и разходите); Идеи за матричната организация; Оценка на външните фактори.
1980-те	Развитие на цялостната теория на публичния мениджмънт, създаване на нови инструменти за управление.
1990-те	Изготвяне на учебници и стандарти за проектен мениджмънт; Практикуване извън сферата на производството; Разпространение във всички социални сфери;
2000-те	ИТ технологии и комуникации, онлайн базирани инструменти, работа в мрежа.

2.5. Проектирането в сферата на социалните дейности и практики.

Исторически предпоставки, политически влияния и актуални тенденции.

След периода на научно-техническата революция (1940-1950), в развитите европейски страни постепенно се преминава от индустриално към пост-индустриално общество. Случващата се трансформация води до промяна в трудовите ресурси: намалява се делът на физическия и нараства делът на умствения висококвалифициран и доброволчески труд. Сферата на услугите започва да формира по-голямата част от брутният вътрешен продукт, поставяйки промишлеността на по-задна позиция.

Икономическите промени неизбежно се отразяват и на социалната реалност. Накратко събитията довели до развитие на социалното проектиране и широкото навлизане на проектното мислене в различните социални свери би могло да бъде представено по следния начин:

Европа:

- 19 век – многобройните стачки на работниците, примесени с грабежи, разрушения и гражданско неподчинение, водят до появата на първите работнически сдружения, които се борят за социалните и политически права на заетите лица;
- В края на 19-ти и началото на 20-ти век в страните от Западна Европа се въвеждат: държавното социално осигуряване в случай на нетрудоспособност, медицинското осигуряване за безработни и пенсиите по старост;
- 1942 г. – Докладът на Уилям Бевъридж в парламента, в който се говори за принципите на държавата на всеобщото благосъстояние. Терминът бива употребен като синоним на „социална държава“. Започва да се говори за „модела на социална защита“ на Бевъридж; (Lambert, T., 2016)
- 1940-1960 г. – периодът се характеризира с редица реформи и стабилизиране на социалната сфера, както и със процес на професионализация на публичните услуги. Чрез централизиране на властта се утвърждават държавните институции и предлаганите от тях услуги. Нараства броят на гражданите, които могат да ги ползват, създадена е система за социална закрила. Развива се и управлението на социалните служби, предприемат се инициативи както на държавно, така и на

регионално ниво. (Carr, N., 2011) Периодът се превръща в основа на по-късно развиващите се социални политики, в които проектите в социалната сфера са силно застъпени;

- 60-те години на 20 век обаче, слагат началото на нов период на социални сътресения. Променящият се свят и разпространяващите се нови ценности културни и индивидуални, както и ескалиращото социално, етническо и класово неравенство в редица европейски държави, поставят под съмнение ефективността и възможностите на действащата социална система да откликне на новите обществени предизвикателства и да се пригоди към нуждите на настъпващите публични процеси;(е-ресурс: BBC-HISTORY)
- Реформите на правителството на Маргарет Тачер, което въвежда промени в публичния сектор, базирани на философията на т.нар. нов публичен мениджмънт. Постигната стабилност се превръща в отправна точка за развитието както на държавния, така и на публично-частния сектор. Проектната работа започва своето същинско развитие, усъвършенстване и налагане. Раждат се новите философии на социалните проекти и тяхното разгръщане, прилагане и разпространение предопределят облика на настоящата проектна действителност (Mohr, S., 2012)

България:

- 19 век – първите приюти и сиропиталища за сираци, инвалиди и бездомни. Дейност започват да развиват и редица благотворителни организации и фондации. (Български женски съюз, Български червен кръст и др.). Развива се доброволчеството и частното дарителство. Оказаната помощ носи характеристики на съвременните проектни модели;
- 1898 г. – немският педагог Хайнрих Урбих създава в София първото частно училище за глухонеме лица, което през 1906 г. се превръща в Държавен институт за глухонеме. Проектът му е последван от редица инициативи със социална значимост. Разкрити са и първите държавни домове за възрастни хора (1895 г.), както и сиропиталища (1900 г.), специализирани училища и болници;
- 1912 г. – първият проектозакон за общественото подпомагане;

- 1934 г. – регламентирано дарителството. Благодарение на него и част от държавния бюджет се създават и издържат различни социални заведения. Наречени професионални, към тях се изграждат малки стопанства и работилници или пък се изучава професия или занаят, които позволяват настанените да се трудят. (Хаджийски, Г., 2002, с. 87-98) Като част от формиращата се цялостна социална система, тези инициативи по своята същност представляват поредица от частни, местни и общински проекти, чиято реализация дава възможност на определена група нуждаещи се да се интегрират пълноценно в обществения живот;
- 1945-1951 г. – издадени са редица наредби-законали, които целят подпомагането на точно определени групи от населението;
- 70-те години на миналия век, социалните дейности и практики минават под контрола на Министерството на труда и социалната политика (до момента са под ръководството на Министерство на здравеопазването). Започва обучението на първите професионални кадри, които да реализират социалните политики. На практика всяка инициатива, която може да бъде окачествена като „социален проект“ е свързана с държавните служби и техните отдели;
- 1990 година бележи крахът на една и началото на нова политическа система. В следствие на обществено-икономическите промени и увеличаващата инфлация, системата на „социалните грижи“ не успява да се справи с все по-нарастващия дял на социалните помощи, необходими за подкрепа на рязко обедняващото население. Преименувани в „социално подпомагане“, познатите социални дейности се прехвърлят към Министерство на труда и социалната политика (края на 1990 г.). Разработени са редица нови програми и стратегии, които да откликнат на появилите се, непознати до този момент социални предизвикателства. И ако в първите години на демокрацията, проектирането в социалната сфера, все още е предмет на дейност най-вече в държавните органи, то постепенно частният сектор възвръща своите активни позиции и в края на века, вече е пълноправен партньор на официалните институции.

След 2000г. социални проекти се реализират широко във всички сфери на социалния живот.

3. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА СОЦИАЛНОТО ПРОЕКТИРАНЕ

3.1. Системни теории и подходи в социалните учения

Основното схващане, което характеризира системното мислене към реалността, е, че различните явления от заобикалящата ни действителност представляват цялости, съставени от взаимосвързани елементи (структура). Тези елементи притежават вътрешна подреденост, подчинявайки се на определена йерархия и взаимозависимости. Системата има и свои специфични граници, които могат да бъдат отворени (пропускливи) или затворени (непроницаеми). Същевременно системите умеят както да се самоорганизируют (т.е. притежават и качеството синергия), така и да се адаптират към външната среда и нейните особености (т.нар. изира, както и ентропия). (Dedman, E. D., Kathleen Woehrle, 2012; Flamand, L., 2015; Parsons, T., 1951)

Тъй като проектът като форма на нетрадиционно, надрутинно взаимодействие между специалисти, среда, отделни личности и групи включени в него, притежава характеристиките на социална система, би следвало бенефициентът да интегрира чертите на част от системата. Т.е той влияе и търпи влияние, влизайки в определени отношения с другите и средата, като действието му или бездействието му да водят до различни резултати. (Anderson, R. E., Carter, I., Lowe, G. R., 1999; Bandura, A., 1986) Като участник в системата, клиентът (на проекти имащи смисъла на социална работа) има възможност да променя различните параметри на части от цялото чрез своето проактивно поведение и присъствие.

3.2. Мотивационни теории

За мотивационните теории основен интерес представляват различните групи мотиватори на човешкото (индивидуално или групово) поведение. (е-ресурс: Буре, Дж., 2007; P.Rippetoe, R. W. Rogers, 1987; е-ресурс: Същност на мотивацията. Мотивационни

модели и теории.) Предвид уникалността на всеки бенефициент като субект на специфични потребности и характеристики, то за неговата успешна социална подкрепа (и респективно включване и участие в социален проект) е много важно адекватно да бъдат идентифицирани и третираны работещите за него вътрешни и външни мотиватори.

3.3. Теории за социалното учене

Активното участие на личността в социалните системи се залага и в теориите *за социалното учене (научаване)*. (е-ресурс: Пътешествие в психологията. Поведенчески теории. Теории за социалното научаване) В основата на научаването и придобиването на нови знания и умения стои проблемната ситуация. (е-ресурс: Буре, Дж. 2015, Дюи, Д., 2001) В нея понятията и вярванията на отделния субект показват своята неадекватност или пък изобщо не функционират. За да се реши проблемът, трябва да се предприеме определена стратегия, която включва преценка на проблема, изготвяне на хипотеза, експериментиране и извеждане на заключение. Въвлечен в различни роли, предоставящи му възможност за изпълнение на тези действия бенефициентът би повишил индивидуалните си компетенции и изградил работещи стратегии за справяне, които да пренесе и в бъдещи проблемни ситуации.

3.4. Теории за социалния капитал

Най-общо теориите за социалния капитал изследват мрежата от контакти на отделния индивид. В тяхната основа стои разбирането, че човешката социалност и свързаност оказва въздействие от едната страна на индивидуалната структура на личността и от друга на цялостната социална система/системи, в която даден човек участва. (Garson, D., G., 1998; Бурдийо, П., София, 2005; Bourdieu, P., J. Passeron, 1977; Coleman, J.S., 1988 и др.)

Участието на бенефициентите в конкретен социален проект само по себе си води до натрупването на нов социален капитал. Неговото качество и обхват е пряко свързан с степента на включеност на отделния клиент/ползвател в различните нива на социалната инициатива (представена като система-в различните нива на социалната система). И тъй

като съгласно нормите на социалния капитал, се спазва равнопоставеност по отношение на всички участници в мрежата, би следвало и отделния бенефициент да бъде третиран като ресурс, обогатяващ общия социален капитал на проекта.

3.5. Управленски теории

Многоролевото участие на отделните служители, водещо до по-високи резултати както за самите тях, така и за цялата организация се залага и в различни управленски теории. И тъй като проектната работа е проекция на дейността на дадена организация, то тя може да бъде ръководена, контролирана и финализирана, съгласно някой от постановките, характерни за публичния мениджмънт (управление). (Koontz Н., Н., Weihrich, 1990, p.4; Mayo, G., E., 1933; Olym, Y., 2004; Симеонова, Р., София 2011) Обобщено може да се заключи, че най-качествено личността успява да разгърне своя потенциал и да го интегрира в даден процес чрез активното си включване в него. Ето защо е необходим един холистичен подход към отделния бенефициент по социален проект, тъй като именно по този начин би се достигнало до осъзнаване и преживяване на собствения му потенциал, а от там и изработване на индивидуални стратегии за справяне с проблема или негативната ситуация. Активното участие предполага по-добър краен резултат и е предпоставка за постигане на мултипликационен ефект на проекта.

ВТОРА ГЛАВА

СОЦИАЛНИЯТ ПРОЕКТ: ДИСКУРСИ, УПОТРЕБИ И ЕФЕКТИ

Комплексната природа на отделния социален казус прави невъзможно неговото пълно универсализиране, като решаването му изисква не само изследване на проблема в дълбочина, но и избирането на онези подходи, методи и средства, които в най-голяма степен отговарят на идентифицираната потребност. И ако до началото на демократичните промени, социалната система и системата за социално подпомагане в България се гради на общи принципи и подходи към разбирането на различните проблеми, пред които е изправен отделния индивид, то днес този модел търпи сериозни корекции. Създадени са редица нови социални програми, които отразяват *„прехода от традиционен към*

иновационен модел на общественото развитие“ (Терзиев, В., Ю. Младенов, с. 10) В тях се залага на широкото участие на населението при реализирането им. А тяхната *„активност и жизненост се гарантират“*, чрез разработването и реализирането на социални проекти. (пак там, с.11)

Разглеждан като своеобразна социална система (Linger, H., Owen, J., Sense, A., 2011) или като неин инструмент (е-ресурс: Областна администрация Пазарджик) социалният проект насочва целите си към различни нива на социалното функциониране, като резултатите от тяхното изпълнение на практика биха могли да бъдат разпознати във всички социални сфери. Запазвайки своята базисна логика и структура (логическа рамка), социалният проект остава достатъчно гъвкав, за да откликне своевременно и адекватно на динамичните социални процеси и настъпили промени. В този смисъл той би могъл да бъде представен като еkleктичен работен модел, който би могъл да бъде прилаган успешно за справянето с различни по своето естество и обхват социални предизвикателства.

2.1. СОЦИАЛНИЯТ ПРОЕКТ КАТО МОДЕЛ НА СОЦИАЛНА ЦЕЛЕСЪОБРАЗНОСТ В РАЗЛИЧНИТЕ ОБЩЕСТВЕНИ СФЕРИ

Социалното проектиране и социалният проект като резултат от него, е преднамерен акт спрямо широк кръг от провокации. Предвид своите характерни особености той би могъл успешно да бъде приложен като работещ модел спрямо съществуващ, ясно дефиниран и анализиран проблем. За разлика от конвенционалното мислене и дефиниция, в контекста на проектната работа проектният проблем добива по-широк обхват, като въплъщава в себе си не само разбирането на негативно явление, отклонение от нормата или представата за тази норма, но и отразява отчетени потребности, нужди, стремеж към промяна. В този смисъл социалният проект третира широк спектър от социални явления, предлагайки нетрадиционни решения на традиционни проблеми или откликвайки на новите предизвикателства.

Независимо от конкретната цел на отделната социална инициатива, в основата на социалните проекти стои идеята за положителна промяна, която да доведе до по-добра социална реалност за крайните бенефициенти, за целевите групи, към които е насочен.

Различието произтича не от идеологията на социалните проекти, а от вида и дълбочината на търсената промяна. (Виж Таблица 2)

Таблица 2 Видове социални проекти. Цели на социалните проекти и вид и дълбочина на търсената промяна

Видове социални проекти	Цел на социалните проекти	Желана промяна
Превенционни социални проекти.	Избягващо третиране и предотвратяване на риск.	Предотвратяване на възникването на възможен социален проблем.
Социални проекти, задоволяващи конкретни нужди и потребности, възникнали в следствие на съществуващ социален проблем; Корекционни социални проекти.	Отговор на възникналите нужди и потребности; Отговор на негативните последици, в резултат на съществуващ социален проблем.	Справяне с вече съществуващ социален проблем; Справяне с негативните последици, възникнали в резултат на съществуващ социален проблем.
Социални проекти, насочени към стимулиране и развитие на (свръх) потенциал.	Стимулиране, запазване и развитие на (свръх) потенциала.	Възможност за изява на (свръх) потенциала.

Търсената промяна определя и мащабността на отделния социален проект, както и влиянието, което той би могъл да окаже както върху конкретните бенефициенти. В същото време е валидна и обратната логика – заложеното/възможното влияние на отделния бенефициент върху социалния проект би могло да послужи за оценка на дълбочината на търсената промяна и да се използва като показател при охарактеризирането на конкретната инициатива.

И ако всеки един аспект от социалния проблем (от предпоставките за неговото възникване, до последиците от него) биха могли да бъдат обект на изследване и интервенция от страна на социалната инициатива, то би могло да се твърди, че чрез социалното проектиране се операционализира изключително широк кръг от измерения на социалната целесъобразност. Погледната като единство от целенасочени дейности, обхващащи валидните аспекти на социално значимите реалности, повлияваща за положителна промяна, съвкупността от социални проекти е своеобразен инструмент, чрез които би могло да се гарантира и съхрани социалната стабилност и да се работи в посока постигане на социален прогрес.

2.2. СОЦИАЛНИЯТ ПРОЕКТ КАТО МОДЕЛ ЗА ИНОВАТИВНО (ТВОРЧЕСКО)СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ И ПРОГРЕС

Разгледани в своето многообразие, социалните проекти насочват целите си към широк спектър от социални проблеми. Някои от тези проблеми са лесно разпознаваеми и са успели да ангажират широката общественост, като често предприетите мерки надграждат утвърдени практики или предлагат решения, основаващи се на уместна комбинация от работещи подходи. При този тип социални проекти би могла да бъде проследена приемствеността от една към друга практика, от едно пробирано решение за действие към друго, от познатото към иновацията. Съществува обаче и втора група социални проекти, адресиращи пренебрегвани до този момент проблеми или такива, които тепърва възникват в резултат на динамичните промени, настъпващи в социалната реалност. При тях проектният проблем тепърва се изследва и анализира, а третирането му, чрез определен социален проект изисква оригинален, дори непознат подход, който най-точно да отговори на конкретната потребност. Реализирането на подобни социални инициативи от една страна е предизвикателство както за проектния екип, така и за крайните бенефициенти, но от друга провокира заинтересованите страни да насочат вниманието си към negliжирани към този момент реалности, като не само вложат усилия в нова посока, но и проявят конструктивизъм и креативност. И ако между двата типа социални проекти съществуват различия, основаващи се както на вида проблем и подходите към него, така и на избраните методи и средства за постигане на целта, то биха могли да бъдат отчетени и редица прилики, въз основа на които социалният проект да бъде представен като модел на иновативно (творческо) социално развитие и прогрес. (Виж Таблица 3)

Таблица 3 Прилики и разлики между социалните проекти.

Особености на проектния проблем	Особености на социалния проект	Особености на подхода, методите и средствата	Разлики в социалните проекти	Прилики в социалните проекти
Познат, съществуващ от дълго време, известен на широката	Стъпващ на познати практики, надграждащ, комбиниращ, прогресиращ.	Надграждащи, комбиниращи, прогресиращи, стимулиращи, коригиращи.	Различия по отношение на целите, подходите, методите,	Стремеж към промяна, чрез иновация, фокус изцяло върху специфичните

общественост.			средствата, вида проблем и начина, по който той бива възприеман. Отлики по отношение на вида и дълбочината на търсената промяна.	характеристики на отделния проблем. Акцент върху отделните аспекти, предопределен от цялостен анализ и извеждане на съществените аспекти.
Непознат, negliжиран, нов, слабо разпознаваем сред обществото.	Основаващ се преди всички на иновативни идеи, пробиращ, заменящ неработещи практики, креативен.	Пробиращи, иновативни, стимулиращи, експериментирани, провокиращи, иновативни.		

Именно фокусирането върху конкретните аспекти на социалния проблем и тяхното целенасочено третиране позволява да се реализират практики, различни от наложилите се традиционни такива. Различният подход се предопределя от практическата необходимост и често е изпреварващ по отношение на валидните теоретични постановки. Чрез социалния проект се пробират нови работни модели, които биха могли да променят съществуващите парадигми, да провокират допълнителни проучвания, което от своя страна да доведе както до достигане на ново познание, така и до развитие на конкретната сфера.

И доколкото сборът от различните социални проекти (както тези, стъпващи на традиционните практики, така и основаващите се изцяло на иновативни подходи), определя практическата реалност в дадена социална сфера и дават възможност тя да бъде оценена, може да се твърди, че многообразието от успешно реализирани инициативи гарантира от една страна социалната устойчивост, и от друга социалния прогрес.

2.3. СОЦИАЛНИЯТ ПРОЕКТ КАТО МОДЕЛ ЗА СОЦИАЛНА ПРОДУКТИВНОСТ И УСТОЙЧИВОСТ

Осланяйки се на класическата дефиниция за продуктивност (е-ресурс: BusinessDictionary), социалната продуктивност би могла да се представи като мярка за ефективността на дадена личност, общество, общност, субкултурна общност, социална система. Тя би могла да бъде отчетена въз основа на анализ на постигнатите социално значими резултати (продукти), за чието достигане е бил вложен определен ресурс (материален или не). В по-абстрактен план социалната продуктивност се тълкува като пълноценно, удовлетворяващо както отделния индивид, така и цялата система, социално

участие, водещо до функциониране и развитие на цялото общество. Характеристиките на автентичната социална реалност, в която даден индивид или група съществуват, определят и показателите въз основа на които би могло да бъде съдено за нива на социалната продуктивност, характерни за конкретната социална среда. Нейните различни изисквания към участниците, предопределят и особеностите на отчетените нужди, потребности, а от там и проблеми. В този смисъл рядко биха могли да бъдат използвани идентични методи и средства, като трудно би могъл да бъде изведен универсален практически модел за работа. Ето защо практиката предлага различни проектни модели, които откликват в една или друга степен на изведените необходиминости, като представят възможни гледни точки, въз основа на които да бъде изработен най-точния работен модел. (Виж Таблица 4)

Таблица 4 Теоретични модели и подходи в социалните проекти

Теоретични модели/ подходи	Насоченост на социалния проект	Практическо отражение
Психодинамични теории	Проблемно центрирани	Разглеждат значението на емоциите и вътрешните конфликти, довели до реализирането на определено поведение. Залагат на психо-социалния ресурс на индивида.
Когнитивно-поведенчески теории	Проблемно центрирани	Подчертават значението на осъзнатото, рационално управление на поведението, което да доведе до намиране на решение на проблема.
Насочени към проблема и задачите теории	Проблемно центрирани	Боравят с структурирани и кратки модели за интервенция, при които има ясно дефиниран проблем. Тези модели залагат на активното усилие за решаване на проблема, чрез изпълняване на набор от задачи.
Системни/ екологични теории	Проблемно центрирани	Интегрират междуличностната работа с индивидуалната, като използват личния ресурс на участниците и този на средата.
Макро практически, насочени към социалното развитие теории	Проблемно центрирани/ овластяващи	Залагат на потенциална на социално ангажирани личности и групи, които да насочат общата си работа към решаване на конкретен проблем.
Фокусирани върху силните страни/решението теории	Овластяващи	Изследват индивидуалния и групов потенциал, като го използват за изграждане на по-добра социална реалност.
Хуманистични/ екзистенциални теории	Овластяващи	Подчертават значението на споделения индивидуален и групов опит за развитие на цялото общество.
Овластяващи/ застъпнически теории	Овластяващи/целящи социална промяна	Фокусират се върху трупането на опит и създаването на съюзи, които овластяват хората и им помагат да разберат по-добре

		живота си и да го променят.
Социално педагогически теории	Овластяващи/целящи социална промяна	Приоритизират трупането на индивидуално и общо познание, което да бъде използвано в социален контекст и да послужи като основа за пълноценното социално функциониране и израстване.
Критически теории	Овластяващи/целящи социална промяна	Насочени към промяна в съществуващите парадигми, изследващи миналия опит, но предлагащи нови, нетрадиционни решения, отнасяйки се критично спрямо съществуващото статукво.
Феминистични теории	Овластяващи/целящи социална промяна	Предлагат различен поглед върху ролята на жената в обществото, като изследват възможното многообразие от социални и професионални роли, които отделните дами могат да реализират.
Антидискриминационни, Мултикултурни теории	Овластяващи/целящи социална промяна	Залагачи на разбирането за равни възможности, потенциал и капацитет между всички участници в социалните процеси. Изследват личния ресурс на индивида, чрез които той би могъл да допринесе за развитието на цялото общество.
Постмодернистични теории	Овластяващи/целящи социална промяна	Предефинират съществуващите социални реалности и практики, като се осланят на задълбочено изследване на новите разбирания за социалните проблеми и специфичните им особености, породени от динамиката на социалните процеси.

Въз основа на валидните теоретични модели, социалният проект да бъде представен като работещ модел за социална продуктивност, чиято добавена стойност се изразява във възможността за участие на всички заинтересовани страни, включително и на ниво отделен индивид. И ако традиционното мислене предполага постигане на максимално влияние, чрез реализирането на една или друга политика, то социалният проект променя перспективата, доказвайки, че максимално влияние може да бъде постигнато и чрез отделни инициативи, които да доведат до промени в политиката.

2.4. СОЦИАЛНИЯТ ПРОЕКТ КАТО МОДЕЛ НА УПРАВЛЕНИЕ НА ТВОРЧЕСТВОТО И ИНОВАЦИИТЕ В СОЦИАЛНАТА СФЕРА

По своята същност социалната иновация представлява нова стратегия, концепция, идея, продукт, услуга, модел, който едновременно отговаря на социалните потребности (по-ефективно, отколкото други алтернативи) и същевременно създава нови социални

отношения и сътрудничества. Социалната иновация допринасят за постигане на устойчивост на социалните процеси и развитието на гражданското общество. (e-ресурс: The Yoth Foundation, Blog) И за да бъде отговорено на въпроса дали социалният проект би могъл да бъде разгледан и като модел за управление на творчеството и иновациите в социалната сфера, бе направена съпоставка между процеса на социалната иновация и проектния процес. (Виж Таблица 5)

Таблица 5 Съпоставка между процеса на социална иновация и проектния процес.

	Етапи на социалната иновация	Етапи на социален проект
1.	Вдъхновения и диагноза на проблема- анализ на факторите, които подчертават необходимостта от въвеждането на иновация. В този етап се извършва диагностициране на проблема, чрез отчитане на неговите измерения и причините довели до тях.	Идентифициране на проблема- формулиране на съществуващия проблем, обмисляне на възможни решения. Анализ на потребността от промяна.
2.	Предложения и идеи - формулират се предложения, целящи решаване на отчетения проблем, прави се анализ на средата и съществуващите ресурси, с които да се обезпечи разработването и прилагането на социалната иновация.	Планиране- предложение на дейности, за решаване на проблема, анализ на наличните и възможни ресурси (материални и нематериални), анализ на средата.
3.	Пробиране на прототипни и пилотни модели-практическо тестване на предложените идеи, модели, методи, подходи. Анализ на постигнатите резултати.	Подготовка за стартиране на проекта.
4.	Въвеждане на социалната иновация- реализация на социалната иновация.	Реализация на проекта.
5.	Мониторинг и контрол на социалната иновация.	Мониторинг и контрол на социалния проект.
6.	Постигане на промяна в системата	Постигане на значима социална промяна.

На концептуално (както и на практико-приложно) ниво, разликата между процеса на реализация на социалната иновация и процеса на реализация на социалния проект е незначителна. Причината за това е, че по своята същност социалният проект е форма на социална иновация, като естествено притежава нейните белези. Имайки предвид това заключение, логично би следвало модела на управление на социалния проект да е директно съпоставим с модела на управление на социалната иновация.

Редица теоретици и теории свързват ефективността на иновациите с качеството на тяхното управление. (Huang, J-W, C-J. Chen, 2009) Класическата управленска теория представя процеса като поетапен модел за въвеждане на определена технология в

експлоатация, като крайният, очакван резултат е свързан с оптимизиране на разходите/ресурсите за производство на конкретен (по-качествен, конкурентноспособен) материален продукт. (Trott, P., 2008) Предвид обаче често нематериалната природа на социалната иновация, предлагана, пробирана и прилагана в социалните проекти, процесът на управление сам по себе си би могъл да бъде разглеждан като иновативен. Той не следва универсален модел, разписан в последователност от фази, завършването на които гарантират или най-малкото предполагат успешното налагане на иновацията и в този смисъл в не малко случаи управлението на иновацията изисква изработването на специфичен (съобразен с конкретния проект и заложените в него задачи и цели) инструмент.

За да постигне своята цел (промяна на съществуваща практика), социалната иновация (респективно и социалният проект) би следвало да бъде успешно популяризирана, (широко) разпространена и текущо наблюдавана. Отделните етапи, през които нейният функционален живот преминава биха могли да бъдат обхванати както в рамките на отделни проектни дейности, така и от по-мащабни инициативи, поставили си за цел именно въвеждането на конкретната новост в публичното пространство, в социалния живот, в обществените процеси. Подобен подход гарантира по-висока степен на участие на всички заинтересовани страни, но и е предпоставка за по-качествения и ефективен процес на мониторинг и контрол.

ТРЕТА ГЛАВА

БЕНЕФИЦИЕНТЪТ В СОЦИАЛНИЯ ПРОЕКТ: ПОДХОДИ КЪМ РАЗБИРАНЕТО, ОЦЕНЯВАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА НЕГОВИЯ СТАТУС И РОЛИ

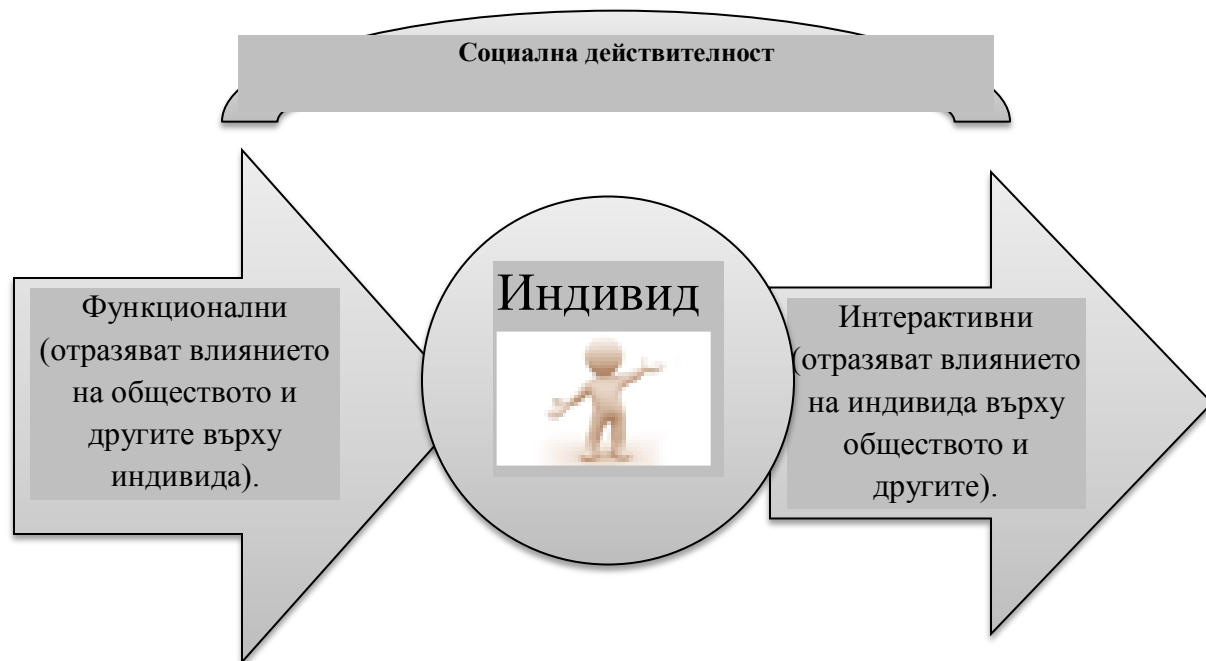
3.1. КОРЕЛАЦИОННИ РАВНИЩА И ДИНАМИКА НА ПРОЯВЛЕНИЯТА НА СОЦИАЛНИЯ СТАТУС И РОЛИ

Конкретните социални роли и свързаните с тях социални статуси са базова характеристика, въз основа на която даден бенефициент бива включен, припознат като участник в една или друга социална инициатива. Те биват ползвани както за оценка на

индивидуалните потребности и капацитет на отделния индивид, така и за планиране на възможното негово участие. Кореспондират с първичната представа за индивидуалните му качества и умения, като носят информация за нивото на постигнато към момента успешно или не, междуличностно и социално взаимодействие. И ако към момента на първичната оценка (на бенефициента), взаимовръзката между неговите статуси и роли бива наблюдавана и анализирана по-скоро като статичен обект, носещ конкретни характеристики в точно определен времеви момент, то по своята същност корелацията (статус-роля) е динамична и би следвало да бъде проследена в цялостния проектен процес, най-малко по две причини:

- Първо за да се отчете и оцени настъпилата промяна (ако има такава) за отделния бенефициент и до каква степен неговото участие (включване) в проекта е довело до тази промяна;
- И второ за да се отчете и оцени доколко и на какво ниво (дълбочина) е постигната проектна промяна, какви са реалните проектни резултати, съгласно поставената предварителна цел.

Многообразието от ролеви теории (Haney, C., C. Banks, Ph. Zimbardo, 1973; Miligram, S., 1974; Linton, R., 1945; Linton, R., 1947; Turner, R.H., 1968 и др.), позволяват социалните роли да бъдат представени и анализирани в две основни направления: функционално и интерактивно. В първия случай те са съотнесени към структурната диференциация на обществото, докато във втория по-скоро са представени като интегрирани в личността елементи на индивидуалността. Изхождайки от двата подхода, биха могли да бъдат разграничени два основни типа социални роли: функционални и интерактивни. (Виж Фиг. 5)

Фиг.5 Типове социални роли

Наборът от социални роли, които отделна личност изпълнява би могъл да бъде съотнесен към определена класификация или да бъде типологизиран и в зависимост от пола (Conell, R., 1979), семейната среда, (Rapoport, R., Rosow, I., 1957) социалната идентичност, (Sabrin, T. R., Scheibe, K. E. 1983) професионалната позиция, религиозната принадлежност (Brandsma, J. M., Pattison, E. M., Muyskens, J.L., 1986) и т.н.

От особено значение за дисертационния труд обаче е класификацията на ролите, в зависимост от социалния статус. Връщайки се към Linton (Linton, R., 1936), социалната роля е динамичен аспект на социалния статус. Тя се намира в тясна връзка с него, като корелацията между тях е двупосочна. (Linton, R., 1945) Приемайки, че социалната роля се определя от социалния статус и обратно, е направена класификация на основни социални роли, намиращи се в тясна връзка със социалния статус. За основа бе използвана направената от Михаил Мирчев класификация на социалните статуси, като бяха посочени възможни съответстващи на тях т.нар. статусни роли. (Мирчев, М, София, 2011) (Виж Таблица 5)

Таблица 5 Класификация на социалните статуси

Статус по М. Мирчев	Възможни социални роли
<p>1. Собствен социален статус</p> <ul style="list-style-type: none"> - Социално икономически; - Социално професионален статус; - Имуствен; - Финансов (подоходен); - Властов(институционален, политически); - Културен; - Потребителски (стил на живот); - Статус по местоживеене; - Социално демографски. 	<p>Постоянно, частично или временно зает; безработен; пенсионер; учещ (ученик/студент); инвалид; домакиня; срочно военнослужещ; други форми на незаемост, човек със средно, висше, полувисше образование, със специфична професионална квалификация, тесен специалист, изпълняващ определена длъжност с конкретна значимост, служител с конкретна роля в професионалната йерархия и т.н.</p> <p>Собственик на определено имущество (движимо и недвижимо), собственик на домашно животно/тни;</p> <p>Финансово обезпечен или финансово затруднен;</p> <p>Власт имащ или лишен от власт; оказващ или търпящ влияние;</p> <p>Участник в: културно-образователните процеси, в етнокултурната общност, в цялостния културен живот; потребител на културни ценности, творец на изкуство, желан събеседник в различни културни и малки общности (семейство, приятели) и т.н.</p> <p>Потребител на храни, стоки и услуги; участник в различни дейности, свързани със спорт, отдих и туризъм.</p> <p>Живущ в определен град, квартал, район, ползвател на транспортни средства и инфраструктура.</p> <p>Принадлежащ към определен пол възрастова група, съпруг, съпруга, родител, дете и т.н.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Динамичен статус - Между-поколенческа мобилност; - Вътрешно-поколенческа мобилност. 	<p>Произхождащ от определено семейство, участник във вътресемейните отношения (по хоризонтала и вертикала); участник в отношения и връзки, предопределени от семейния произход, извън семейната среда; наследник на материални и духовни ценности, родител, възпитател, носител на семейната култура и традиции; участник във семейни взаимоотношения с други хора, влизаци в различни роли и носещи различен статус и др.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Субективен статус - Самоидентификация на лицето; - Отношение (нагласи) към неравенството; - Субективна промяна. 	<p>Роли, служещи за самоидентификация; участник във взаимоотношенията с представители както на собствената, така и на другите социални групи и слоеве; анализатор на неравенството (професионално, материално, културно и т.н), критик на собствения си статус, архитект на настоящия, очаквания и желаниа статус и др.</p>

Приемайки класификацията на Мирчев, се разграничават 3 основни категории, включващи допълнителни подкатегории за определяне на статуса, а от там и на присъщите им статусни роли.

При първата категория „*собствен социален статус*“, до голяма степен водещо е материалното благосъстояние, както и външната оценка на достигната позиция.

Втората категория „*динамичен статус*“, предполага изпълнението на социални роли, свързани с различни форми на участие и взаимодействие както със семейството и неговите членове, така и с останалите представители на обществото. Тази категория би могла да бъде свързана и с наследствената принадлежност към определен етнос, религия, култура, общност.

„*Субективният статус*“ е до голяма степен самооценка на постигнатото и стои в основата на изпълняваните и бъдещи социални роли.

И в трите категории, статусът е представен като променлива величина и следователно той би могъл да бъде актуализиран във всеки един жизнен момент, посредством социалните роли. Т.е. независимо изходната позиция (негативна или положителна) трансформацията е възможна и социалните роли са необходимите за това инструменти.

3.2. КРИТИЧЕН АНАЛИЗ НА СОЦИАЛНАТА РОЛЯ „БЕНЕФИЦИЕНТ”

На основата на мета-анализа на познатите ролеви теории и изследвания

3.2.1. Ролята бенефициент като индивидуално значима социална роля

Бенефициентът по социален проект като социална роля, предполага поведение насочено към ползването на дадена социална услуга, но в същото време, чрез действията си клиентът би следвало да оказва влияние на всички процеси, пряко свързани с реализацията на конкретната инициатива. (Fisterbush, K., W. A. VanWincklein, 1987) В този смисъл ролята му придобива и активна функционална същност и провокира задвижването/работата на цялата система. Ако социалният проект в своята същност репрезентира обществените реалности, може да се заключи, че той представлява контролираща институция, която предполага и насочва заемането на една или друга

социална роля, реализирането на определено поведение, задаването на специфични очаквания. От една страна, ролята бенефициент е външно обособена като самостоятелна и типична, тъй като социалният проект предполага наличието на бенефициенти и случването му автоматично освобождава места за изпълнителите и, от друга тя би могла да бъде разглеждана като изборна (доброволна) роля за социалният актьор-целевите групи, клиентите сами решават дали да я изиграят. И ако в първия случай самата роля е *независимо съществуваща* (т.е. тя е налична като формална роля в проектната инициатива), то във втория тя вече придобива плътност и спира да бъде абстракция, приемайки характеристиките на заемащия я. Ако до преди изиграването ѝ от конкретни личности тя се разбира и управлява на база проектна идея, то след приписването ѝ на конкретна индивидуалност тя започва да оказва влияние над самия проект (индивидуалните характеристики, предполагат преосмисляне на работните подходи и стратегии). Т.е. социалната роля *бенефициент* и изпълняващият я, влияе и бива повлияна, от множеството процеси, характерни за всяко едно взаимодействие и в този смисъл тя (ролята) е равна по стойност и енергиен заряд с всички останали социални роли, проявяващи се и оказващи влияние в отношенията човек-човек, човек-общество. Независимо статуса, с който даден бенефициент влиза в проектната инициатива, включвайки се в нея, той има възможност чрез ролите си да се позиционира в създадената по проект среда и да открие и утвърди своята значимост за нея. В този смисъл проектът предполага придобиването на нов или допълнителен статус, провокира преосмисляне на досегашния и стремеж към утвърждаването или промяната му.

3.2.2. Ролята бенефициент като групово значима социална роля

Включването и принадлежността към една или друга социална група, неизменно води до припознаването и изиграването на различни по естество социални роли. В хода на груповите процеси и взаимодействия, на индивида бива преписана конкретна стойност за самата група и нейните членове, определяща както неговия статус, така и неговата роля. (Mead, G.H., 1934) Личността в контекста на проектната среда също влиза в своеобразни групови отношения. Като бенефициент от една страна е представител и член на целевите групи, от друга е участник в цялостната проектна инициатива, която по своята същност

предполага обособяването и функционирането на отделни по-малки групи. В този смисъл социалният проект би могъл да бъде разглеждан като съвкупност от групови процеси, случващи се на различни нива (бенефициенти, екип, бенефициенти-екип, бенефициенти-екип-външна среда и т.н). Всеки от тях предполага умение за изиграване на специфична социална роля, чието изпълнение би могло да има както положителни резултати, така и негативни. Ето защо тяхното познаване и разбиране е от първостепенна важност за качествено и ефективно подготвяне на проектните дейности, които ще доведат до пълноценното изиграване на ролята бенефициент.

3.2.3. Конформизъм и антиконформизъм

Конформизмът и антиконформизъм са поведенчески модели, които се детерминират от социалния статус и роли. Влиянието на групата и натискът, който тя може да окаже върху отделните си представители, е проблем, имащ определяща значимост за социалните проекти, тъй като по-голямата част от тях са насочени именно към работа с група (общност). Инициативите са изправени пред предизвикателството да осигурят такава среда, в която групата би могла да разгърне своя потенциал и да постигне желан резултат. Постигането на качествено взаимодействие между екипа и групата (бенефициентите) гарантира по-добрия успех както на отделните дейности, така и на цялостния проект. Познаването на процесите на конформизъм и антиконформизъм дава възможност за използване и насочване на груповия натиск в посока, имаща благотворно въздействие върху отделния бенефициент. Проявата на антиконформизъм, от своя страна, е показателен за определена социална нагласа (социална роля), която групата има (заема) спрямо обществото като цяло и в много случаи именно тази позиция е в основата на социалната дисфункция както на групата (обществото), разглеждана като съвкупност, така и на отделните нейни представители.

3.2.4. Влияние на малцинствата

Процесът на социално влияние има за цел да намали различията между индивидите. Той налага еднакъв поглед върху действителността, отстранява отклоненията

и поради този факт дава възможност на индивида преди всичко да се адаптира, не толкова да действа. В своите трудове Фестинджер (Festinger, L., 1950) посочва, че способността за конформизиране има водещо значение и тъй като обществото се стреми да създаде среда, сходна за всички участници в него, награждавано бива именно поведение, придържащо се към приетите норми и правила и обратно.

В социалните проекти насочени към работа с малцинства и/или субкултурни общности от особено значение е доколко групата и нейните представители биха искали да постигнат определено съгласие с цялото.

3.2.5. Влияние на групата

Груповото влияние се свързва с цялостното поведение, атиютудите, ценностната система, промяната на ролите. *„Човешката личност се формира в групата, като през цялото си съществуване участва в една или друга формална или неформална група“*. (Cartwright, D., 1968, p.99) Наблюдават се два противоположни феномена, свързани с поведението на личността в групата, на които би могло да се обърне специално внимание. Първият е свързан с повишаване нивото на активността, докато вторият отразява пасивно състояние.

В социалните проекти и двата вида поведение са широко застъпени. Колкото по-мощна е една инициатива (от гледна точка на обхват на целевите групи), толкова по-голям е рискът при работа с тях да се прояви социалната безотговорност на отделни бенефициенти.

За да се минимизира негативният ефект от социалната безотговорност, трябва да се предизвика процес на социална компенсация. Социалната безотговорност намалява тогава, когато лидерите на групите (или по-компетентните индивиди) оказват подкрепа на по-слабите (аутсайдерите), като се наблюдава активизация и на едната и на друга страна. От значение също е и възможността на отделната личност да се ангажира със задача, като влезе в ролята на неин изпълнител. (пак там) Повече усилия биха полагали бенефициентите, на който от една страна им се оказва съдействие от по-компетентните в групата и/или от специалистите, от друга тези, на които е делегирано решението на конкретен проблем. Разпределението на проектните задачи по своята същност трябва да

отразява разпределението на отделните роли, които бенефициентът ще изпълни. Ясните очаквания и ясните цели поставени пред него, заедно с изясняването на реалните индивидуални ползи биха могли да имат превантивен ефект на социалната безотговорност.

3.2.6. Деиндивидуализация² и анонимност

Ако социалната безотговорност може да бъде описана, чрез процес, водещ до намаляване на усилията от страна на отделната личност да изпълни конкретна дейност, то участието в една или друга група може да доведе до по-крайни състояния като деиндивидуализация и анонимност. При тях социалната безотговорност се свързва с липсата на възможност за самоидентификация, което води до отказ на индивидите да следват социалните норми и да съблюдават собствените си задължения спрямо тях. Личността спира да вижда своята значима роля за цялото и предпочита да я замени с анонимно поведение. Направени проучвания показват, че деиндивидуализацията в редица случаи води до проява на агресивно поведение и/или отклоняване и противопоставяне на нормите. Самоидентификацията като „незначим/незабележим за цялото“ води до отказ за участие в груповите процеси. (е-ресурс: Change, J.) Ако в работа по социален проект, отделният бенефициент загуби възможността си да се самоопредели и да оцени за себе си, социалните роли, които изпълнява, то той е по-вероятно да откаже участие в проектните дейности или да насочи поведението си в посока противопоставяне и/или отклоняване от проектните правила и норми (застанал зад своята анонимност). И ако за да се намали ефектът от социалната безотговорност, е необходимо да всеки участник да изпълнява конкретни задачи, то за да може да отчете своята значима роля за целия проект, той би следвало да изпълнява различни по своето естество и продължително дейности, за да не губи усещането за стойност на собствените си роли.

²Деиндивидуализация— загуба на усещането за индивидуалност и индивидуална отговорност на отделния участник в група.

3.2.7. Ролята бенефициент и състоянието на заучена безпомощност

Заучената безпомощност се проявява, когато личността не може (или отказва по една или друга причина) да контролира събитията от външния свят, имащи пряко отношение към нейния живот. Т.е. в известен смисъл състоянието може да се разглежда като липса на желание и/или възможност да се излезе от определена (заучена) роля и да се изиграе различна.

Влизайки в ролята на бенефициент отделният клиент вече е в своеобразно състояние на безпомощност, спрямо житейската ситуация, в която се намира. От една страна точно тази му роля предполага опит за справяне с негативните събития, от друга би могла да допринесе за задълбочаването на състоянието и/или за неговото прехвърляне, пресъздаване, преповтаряне и в други житейски ситуации. Т.н. институционализиране (зависимост от институционалната грижа) в немалко случай представлява именно развиване на състояние на заучена безпомощност. (Mercer, S., A. R. Kane, 1979)

За да се преодолее подобно състояние е необходимо да бъдат изпълнени няколко условия:

На първо място е необходимо дадено поведение винаги да води до съответстващите му по сила и качество последици. Изследвания показват, хората са склонни, често следват едни и същи модели на реакция спрямо обкръжаващия ги свят. Те влизат отново и отново в познатите им социални роли. (Seligman, M. E. P., 1993)

Втората необходима стъпка е свързана с осигуряване на разнообразни последици, чрез подобряване и обогатяване на методите за комуникация. Ако последиците от дадено поведение могат да се оценят най-вече чрез получаване на обратна връзка от околните, то би следвало тя е достатъчно качествена и разнообразна. При работа с бенефициенти по социални проекти би било добре те да получават не само материална, но и емоционална и практическа подкрепа, както и да бъдат системно информирани за резултатите от техните действия и последиците, които те имат какво върху представители на екипа и другите клиенти, така и върху проекта като цяло. Чрез общи, групови и индивидуални срещи би могла да се дава обратна връзка, която включва вербални и невербални израсни средства. От изключителна важност е полученото поощрение или санкция да са равностойни по сила и обхват на свършеното от отделния човек.

И не на последно място, за да се преодолее усещането за безпомощност у даден бенефициент (клиент) е важно реакцията към определено негово действие, поведение, роля да е своевременно изразена. Тя трябва да следва непосредствено извършеното.

3.2.8. Подходът „резилианс“ като концепция за социално-педагогическа работа

Резилианс подходът е краен продукт от буфериращ процес, който не елиминира риска и стреса, но позволява на личността да се справя с тях. (Rutter, M., 1987) Разглежда се като *„позитивна адаптация при екстремни трудни обстоятелства, след справянето, с които ние очакваме функционалните или когнитивни способности на индивида да нараснат“* (Rutter, M., 1995, цитиран от Петрова-Димитрова, Н., 2014 с.119)

За да бъде провокирана устойчивостта на всяка отделна личност и тя да се превърне в социално завършен индивид, който има усещане за собствената си идентичност и ефикасност, притежава способност да взема решения, да си поставя цели и вярва в своето бъдеще, е необходимо да се посрещнат нейните базисни нужди, свързани с грижа, свързаност с останалите, получаване на уважения (признание на социалната роля, която изпълнява). (Maston, A., 1994)

3.3. РАЗБИРАНЕ И ОЦЕНКА НА СОЦИАЛНИЯ СТАТУС И РОЛИ ВЪЗ ОСНОВА НА НАЦИОНАЛНИ ПОЛИТИКИ

Нито една социално значима философия или практика, в т.ч. и социалното проектиране не би могло да се случи извън контекста на своето време и валидните за него обществено-икономически процеси и взаимоотношения. Те от своя страна се намират в пряка връзка с въведените глобални, национални и секторни политики, които регламентират начините и пътищата за реализиране на конкретните проекти. Задават широката рамка, предлагат базисния инструментариум, очертават водещите принципи и философии на работа.

3.3.1. Разбиране и оценка на социалния статус и роли на бенефициентите въз основа на националните политики, регламентиращи проекти в сферата на социалните дейности и практики

Измененията и допълненията в нормативните актове, представящи настоящите социални политики, дават основание на работещите в сферата специалисти да реализират работни стратегии, основаващи се на дешифрирането на възможните социални роли на отделния ползвател на услуги и оползотворяването им в процеса на предоставяне на конкретна подкрепа, като възможен индивидуален ресурс.

Стимулирането и регламентирането на публично частните партньорства и по-конкретно развитието на съвместната работа между държавния и неправителствения сектор са още един от инструментите, насочени към реализиране на политики, залагащи на разбирането за многообразието от възможни социални роли, които отделния бенефициент би могъл да изпълни.

3.3.2. Разбиране и оценка на социалния статус и роли на бенефициентите въз основа на националните политики, регламентиращи проекти в сферата на образованието

Разгледаните актуални стратегически и политически документи в сферата на образованието (е-ресурс: Заключение на Съвета на Европа, Европа 2020 Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж; е-ресурс: Национална програма за развитие на България и др.), дават основание да се заключи, че се разчита на осъществяването на партньорство между държавните органи, публични и частния сектор, което да стимулира активното участие на всеки отделен гражданин в посока постигане на цялостно развитие на социално-образователния сектор. В текстовете на всеки един от документите, ключово място е отредено за анализ на необходимостта от иновативни практики и разработването на социални проекти за тяхното осъществяване. Бенефициентите са разгледани и като възможни ползватели на конкретна подкрепа, но и като инициатори на промяната. Тяхното участие се регламентира и стимулира, като те се

разглеждат като активни субекти на социалния живот. В този смисъл техните роли биха могли да бъдат многопластови и разнообразни по естество и характер.

3.3.3. Разбиране и оценка на социалния статус и роли на бенефициентите въз основа на националните политики, регламентиращи проекти в публичния сектор

Стимулирането на развитието на публичния сектор наложи създаването на гъвкава и многоаспектна нормативна база, която да позволи максималното участие на отделните представители в общите социални и социално-икономически процеси. По този начин се допълват ресурси, разширяват се и се оптимизират дейности, ускорява се достигането до определен резултат, по-ефективно се проследява и гарантира качеството, създава се добра конкурентна среда. В публично-частния сектор, бенефициентите по различни социално насочени проекти (без тези имащи смисъла на социална работа), на практика са основен мотиватор на промяната, главен проектен ресурс.

Разгледаните ключови нормативни документи, регламентиращи практическата работа в трите основни сектора, създават представата, че на ниво държавна политика, съществува нормативна уредба, която не само позволява, но на практика мотивира разработването на социални проекти, в които бенефициентите са главен проектен ресурс. Техните роли са многопрофилно представени и предполагат възможност за участие на всички проектни нива.

Съпоставяйки този извод с представените анализи и наблюдения в предходните параграфи и глави, се забеляза едно очевидно противоречие. От една страна основна цел на социалната политика на страната ни е активното индивидуално участие на всеки гражданин (и в трите разглеждани сфери), от друга практическите наблюдения показват, че в определени проекти (най-вече имащи смисъла на социална работа) стереотипните модели на работа и третиране на крайния потребител, единствено и само като ползвател в голяма част от инициативите се запазват и се мултиплицират многократно, независимо случващите се промени.

Направеният в първите три глави теоретико-практичен обзор както на различни теоретични постановки и концепции, така и на отделни примери и политически

документи, пряко адресиращи реализирани, реализиращи се и/или предстоящи да се реализират проекти, даде възможност да бъде споделен един базов извод, пряко обвързан с формулираната главна хипотеза. Съществуват различни подходи, свързани с цялостното разбиране на корелацията статус-роли и с оценка на нейните динамични проявления (както в теоретичен, така и в теоретико-практичен план), като всеки от тях изследва и акцентира върху един или друг аспект на проблема. Въпреки това при всички тях се наблюдава едно очевидно сходство, а именно, наличието на проследима статусно-ролева динамика (в това число и трансформация) по отношение на отделния бенефициент, който бива включен в дадена социална инициатива. Представено по друг начин – бидейки участник в процеси, свързани с групово взаимодействие и динамика, всеки един неминуемо се вълчва в конкретен социален процес и участва във него (пасивно или активно), чрез реализиране и презентиране на своите роли и статуси. И ако социалният проект е съпоставим с модел на социална система, която функционира чрез действията на своите участници, то бенефициентът става част от (редица) групови процеси, предопределящи задействие и проява на една или друга негова роля и придобиване, достигане, запазване на даден статус.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ: СТАТУСНО-РОЛЕВИ ПРОФИЛ И ТРАНСФОРМАЦИЯ НА БЕНЕФИЦИЕНТИТЕ ПО СОЦИАЛНИ ПРОЕКТИ.

Въз основа на направения в предходните глави теоретичен анализ в четвърта глава на дисертационния труд се обособяват три базисни статусно-ролеви профила на бенефициента по социални проекти. Всеки от тях се отличава със специфично съчетание на формални и неформални социални роли и статуси, характеризиращи отделната личност и/или целева група и нейната проектна значимост. (*виж. Таблица 6*)

Таблица 6 Основни статусно-ролеви профили на бенефициента на социални проекти.

	Статуси	Роли	Проектна значимост
ПРОФИЛ 1	Проектен ползвател	Реактивен ролеви репертоар	Включването на бенефициента и оставането му на всички етапи на проекта е основен критерий за проектния успех.
ПРОФИЛ 2	Проектен клиент	Реактивен и реципрочен ролеви репертоар	Развитието/промяна на бенефициента в хода на проекта е водещ критерий на проектния успех.
ПРОФИЛ 3	Проектен (човешки) ресурс	Проактивен ролеви репертоар	Автор и изпълнител на проекта, водещ фактор на проектния успех.

В зависимост от характеристиките на отделните профили, са обобщени и различните нива на влияние, което оказват бенефициентите върху проектната инициатива. Съгласно изпълняваните от тях роли, то би могло да се характеризира като *реактивно, реципрочно или проактивно*.

Реактивният ролеви репертоар на бенефициентите по социалния проект характеризира ролево участие, което е водещо еднопосочно (от проекта към бенефициента) и получаващо. То е ресурсно и енергийно поглъщащо, основаващо се на получаването на определени социални привилегии, помощи, подкрепи, услуги, които целят да компенсират (задоволят) директно някакви материални, финансови, социални и др. нужди и дефицити в средата (вкл. общността) на бенефициентите.

Реципрочният ролеви репертоар на бенефициентите залага не само на директно облагодетелстване от проектните цели и дейности, но също така и включването им със собствен принос към целите и дейностите на проекта, което предполага не само поглъщане, но и отдаване на енергия, подкрепа, усилия, труд, ресурси и т.н.

При *проактивния ролеви репертоар*, бенефициентите са основният човешки ресурс, който е носител на идейния замисъл на проекта и ключов координатор на неговата реализация.

Стъпвайки на тази обосновка и на събраната в предходните глави теоретична информация и с помощта на моделирането като изследователски инструмент, в четвърта глава е разработен и апробиран класификационен модел на основните типове статусно-

ролеви профили на бенефициентите на социални проекти и кореспондиращите им типични варианти на проектно-базирана работа. За целите на изследването този концептуален модел има съществена роля, тъй като позволява на негова основа да бъде конструирана и организирана емпиричната част от изследването.

Моделирането включва две фази.

На **първата фаза** моделът се фокусира върху особеностите на статуса и ролите на бенефициентите от трите профила (*Виж Таблица 7*), като основните статусно-ролеви различия помежду им се отнасят до особеностите на влиянието на бенефициентите върху проектния замисъл и реализация.

Таблица 7 Връзка между базисните профили на бенефициентите, техните социални роли и типа проектна инициатива.

Реактивен профил: Бенефициенти/целеви групи на проекти за официална (държавна) социална закрила, подкрепа и подпомагане, имащи смисъла на институционална (институционализирана) социална работа.	
Типичен социален статус	Нисък социален статус (под среден за страната).
Типични социални роли	Ползвател на социални услуги, нуждаещ се, непълноценно социално функциониращ, несамостоятелен, зависим от помощ/подкрепа, по-скоро пасивен получател. Често са наричани уязвими групи, които социално и икономически са идентифицирани като легитимни ползватели на различни форми на социално подпомагане и подкрепа.
Типични проектни инициативи	Проекти, имащи смисъла на социална работа, инициативи, предоставящи помощ и подкрепа, заложен в ЗСП и ППЗСП, както и социални проекти със смисъла на социална работа, насочени към образованието и здравеопазването.
Реактивно-реципрочен профил: Бенефициенти/целеви групи на проекти за алтернативна социална защита, подкрепа и развитие	
Типичен социален статус	Добър или висок.
Типични социални роли	Развиващ се, обучаващ се, търсещ, инициращ, изразяващ се, по-скоро активен участник в процеса на промяна (резилианс ориентирани).
Типични проектни инициативи	Всички видове социални проекти, обхващащи социалните сфери, с изключение на тези имащи смисъла на социална работа.
Проактивен профил: Бенефициенти, реализиращи социални проекти в полза на трети лица или групи (насочени към конкретни целеви групи).	
Типичен социален статус	Добър или висок.
Типични социални роли	Инициатори на промяната, реализатори на проекта, представители на проектния екип, специалисти в конкретна област; Движеща сила на проекта.
Типична проектна инициатива	Те биха могли да бъдат в основата на всички видове социални проекти, включително и тези, които биват реализирани, като форма на социално предприемачество.

Втората фаза на моделирането синхронизира трите статусно-ролеви профила с типичните за тях водещи характеристики и кореспондиращи модели и подходи за работа. (Виж Таблица 8)

Таблица 8 Характеристики на бенефициентите по профили

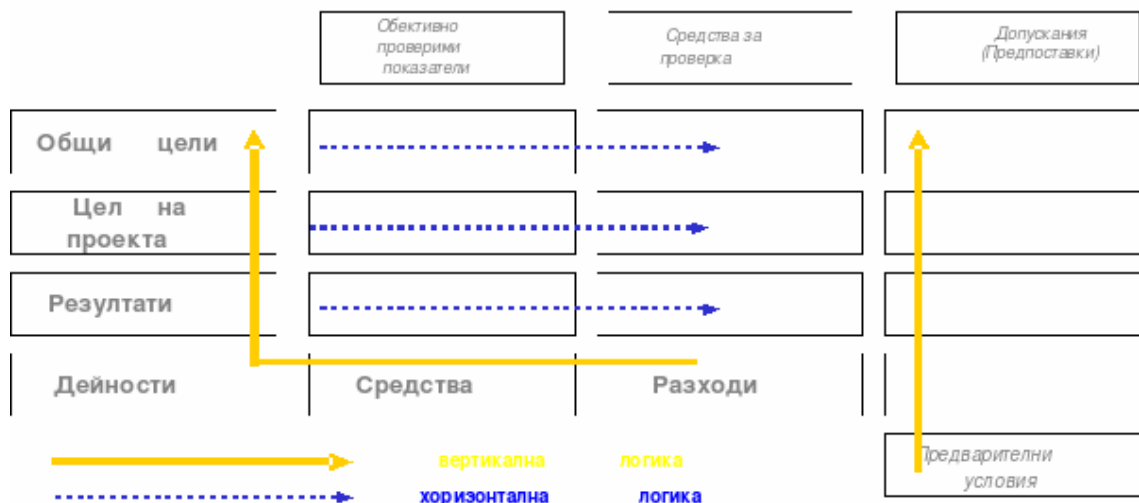
Реактивен профил: Бенефициенти/целеви групи на проекти за официална (държавна) социална закрила, подкрепа и подпомагане, имащи смисъла на институционална (институционализирана) социална работа.	
Характеристики	Лица и групи със значим социален проблем, в ситуация на социално неравенство, нуждаещи се от социална помощ, подкрепа, услуга; Лица и групи, които биват обхванати от Закона за социално подпомагане и Правилника за прилагане на закона за социално подпомагане.
Кореспондиращи проектни модели и подходи	Водещ принцип: Социална справедливост чрез балансирано разпределението на материалните и социални блага, условия на труд и живот, закрила на живота и правата на всички граждани. Служат за нормативно регулиране на социалния статус на социално слабите групи в обществото. Те са строго регламентирани и регулирани от инструментите на социалната политика – закони, нормативни документи и пр. Типични модели: Проекти по национални и европейски програми и фондове, реализирани от национални и местни институции (домове, центрове, бюра и пр.). Типични подходи: <i>Административни:</i> раздаване на помощи, оказване на социална подкрепа и съдействие и т.н. <i>Обучителни (квалификационни):</i> включване в програми и курсове и др. <i>Консултативно-посреднически:</i> осъществяване на връзка между клиента и трета страна, която може да му окаже помощ и съдействие. Интегративни, клинични, терапевтични и др., целящи положително повлияване върху социалната алиенация. Типични критерии за оценка на проектите: Количествени. Финансиране: Държавно, местно, европейско.
Реактивно-реципрочен профил: Бенефициенти/целеви групи на проекти за алтернативна социална защита, подкрепа и развитие.	
Характеристики	Лица и групи, които биха могли да се възползват, да участват в конкретна проектна инициатива, насочена към повишаване на техните знания и умения, развиване на индивидуални потенциал, натрупване на социален опит и т.н. Желаети да се образоват/обучават; Лица и групи, търсещи възможности за изява, обогатяване, интелектуално и личностно израстване, взаимодействие с околните.
Кореспондиращи проектни модели и подходи	Водещ принцип: Социална справедливост чрез развитие и саморазвитие. Типични модели: Граждански инициативи, социално предприемачество и доброволството, реализирани предимно от НПО. Типични подходи: Педагогически, андрагогически, социално-педагогически, терапевтични и др. Типични критерии за оценка на проектите: Смесени (количествени и качествени), водещо качествени. Финансиране: смесено, най-често е чрез дарения, спонсорство, доброволчество, но

	не и директно от държавно финансиране.
Проактивен профил: Бенефициенти, реализиращи социални проекти в полза на трети лица или групи (насочени към конкретни целеви групи).	
Характеристики	Лица и групи, получаващи определен ресурс (най-често финансов и/или материален) за да реализират конкретен проект/инициатива в полза на друга страна (т.нар. целева група) или в своя полза (ако са в ролята на целева група); Лица и групи, притежаващи определен ресурс (финансов/материален), получават допълнителен такъв (най-вече нематериален - обучение, подкрепа, напътствия), за да реализират проект в полза на други лица и/или в своя полза.
Кореспондиращи проектни модели и подходи	Водещ принцип: Социална справедливост чрез оказване на помощ/подкрепа на други лица, въз основа на отчетените им потребности. Разпределяне и пренасочване на блага към конкретни целеви групи. Допълващи институционалната работа проекти и инициативи и/или предлагане на нови решения в отговор на значим социален проблем/дефицит/потребност/търсене. Типични модели: Проекти по всички горепосочени модели, включително и самостоятелно обезпечени, реализирани както от представители на официалните институции, така и от НПО. Типични подходи: Педагогически, андрагогически, социално-педагогически, терапевтични, клинични и др. (съобразно отчетената потребност) Типични критерии за оценка на проектите: Смесени (количествени и качествени) Финансиране: Всички видове финансиране.

Позовавайки се на детайлно представените теоретично доказуеми разсъждения и произтичащите от тях изводи и заключения, е формулиран и основният изследователски проблем.

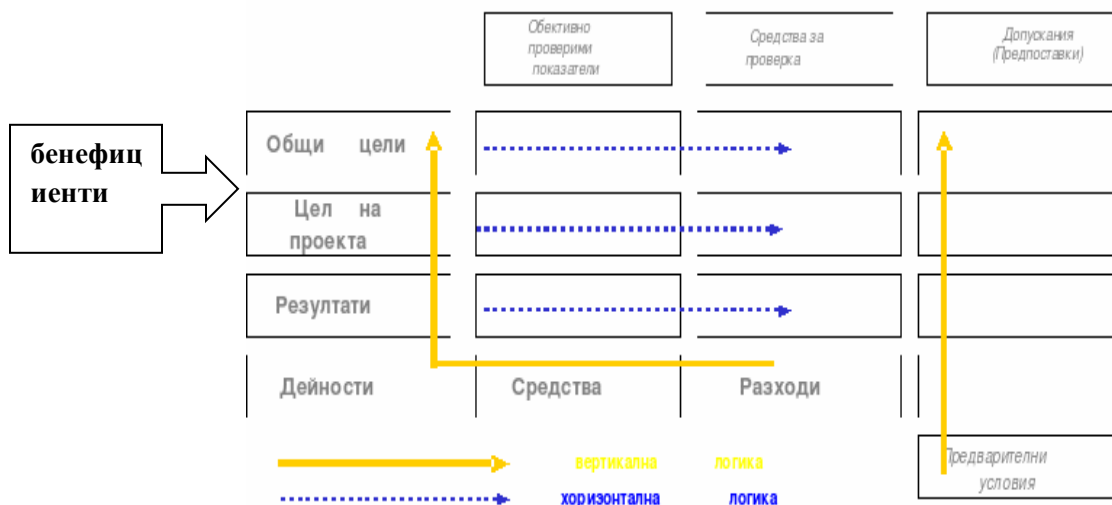
Хипотезата е провокирана от комплекс от обективни факти, системни наблюдения над проектни практики и собствен практически опит, които позволяват да бъдат идентифицирани сериозни различия в ефективността и ефикасността на социалните проекти, дължащи се именно на избора на статусно-ролевите профили на бенефициентите в тях - като ползватели, клиенти или човешки ресурс. Емпиричното доказателство, че изборът на статусно-ролеви профил е фактор на проектния успех, дава възможност да бъдат отправени редица практически полезни препоръки за социалното проектиране. Теоретичният анализ пък дава основание да се смята, че подценяването на това факторно влияние може да бъде обяснено и с масовото използване на метода на логическата рамка като инструмент за проектната разработка и управление. Той се основава водещо на вертикалната логическа обвързаност между цели, очаквани резултати и планирани

дейности, които хоризонтално се „филтрират“ през нужните за тях ресурси (средства и разходи) и условия/предпоставки. (Виж Фиг. 6) В него обаче бенефициентът (респ. неговият статус и роли) не е ключов елемент на модела (т.нар. LOGFRAME).

Фиг. 6 Матрица на логическата рамка

Допълнително потвърждаването на хипотезата означава, че качеството на социалното проектиране може да бъде повишено чрез подобряване на системното моделиране (на етап дизайн на проекта) и управление (на етап проектна реализация) на диадата (релацията) статус – роля(и) на бенефициентите. Това специално при социалните проекти би доказало необходимостта релацията статус – роля(и) на бенефициентите да бъде интегрирана в модела на логическата рамка като неин основен елемент и респ. ключов критерий за оценка на проектното изпълнение и устойчивост. На този етап както на концептуално (като теоретичен модел), така и на практическо равнище (като оценъчни скали) това не е така, което се отразява осезаемо както върху качеството на проектното изпълнение и устойчивост, така и върху качеството (обективността) на проектното оценяване. (Виж Фиг. 7)

Фиг. 7 Ревизия на матрицата на логическата рамка (за социално проектиране).

За емпиричната проверка на основната хипотеза бяха използвани следните изследователски въпроси, чрез които относително самостоятелно бяха изследвани три равнища на презентиране на релацията статус – роля (и) на бенефициентите:

- *На равнището на проектния замисъл и дизайн (концептуално, обективно):* доколко подобна релация е част от проектния замисъл и респ. е обект на оценка (вътрешна и/или външна)?
- *На равнището на проектната реализация (процесуално-дейностно и комуникационно):* доколко е налице субективна готовност за статусно-ролева трансформация в проектен контекст както у самите бенефициенти, така и сред членовете на проектния екип?
- *На равнището на проектните резултати (оценъчно):* каква е ролята на статусно-ролевата динамика на бенефициента за проектния успех и устойчивост.

В съответствие с приетите основни изследователски задачи, въпроси и критерии бе разработена и пълната скала от показатели и методи на изследването (Виж Табл. 9)

Таблица 9 Критерии, показатели и методи на емпиричното изследване

Критерии	Показатели	Методи
К1. Дизайн на статусно-ролевия профил на бенефициента на социален проект.	П1. Особености на изискванията към стартовия статус и ролеви репертоар / опит (подбор на бенефициенти); П2. Особености на предписанията за статуса и ролите на бенефициента в рамките на проекта.	Съдържателен анализ на документация на донорски програми за социални проекти (покани, формуляри за кандидатстване, критерии за кандидатстване, изисквания, критерии за оценка на проектните предложения).
К2. Значимост на статусно-ролевия профил и динамика на бенефициента за оценката на проектния замисъл и дизайн.	П3. Степен на значимост на статусно-ролевия профил на бенефициента за оценката на проектния замисъл и дизайн; П4. Включеност на бенефициента и неговия статусно-ролеви профил (репертоар) в логическата рамка на проекта.	Съдържателен анализ на документация на донорски програми за социални проекти (критерии за оценка на проектните предложения); Съдържателен анализ на проектни предложения.
К3. Субективна готовност на проектния екип за моделиране и фасилитиране на статусно-ролева динамика (вкл. трансформация) на бенефициентите в хода на проектната реализация.	П5. Отношение към статусно-ролевата трансформация на бенефициентите; П6. Компетентност за моделиране и фасилитиране на статусно-ролевата трансформация на бенефициентите.	Анкетно проучване.
К4. Субективна готовност на бенефициентите към тяхната собствена статусно-ролева динамика (вкл. трансформация) в хода на проектната реализация.	П7. Нагласи към собствената статусно-ролева динамика и трансформация; П8. Капацитет/компетентност за участие и промяна.	Включено наблюдение; Анализ на протоколи и документация от групова работа.
К5. Значимост на статусно-ролевата динамика и трансформация на бенефициента за оценката на проектния успех и устойчивост.	П9. Степен на значимост на ролевия репертоар върху заемания от бенефициента автентичен социален статус в рамките на проекта; П10. Степен на значимост на статуса на бенефициента върху неговото ролево участие и динамика; П11. Степен на значимост на релацията статус – роля за заключителната оценка на проектите (вътрешно и външно оценяване); П12. Степен на значимост на релацията статус – роля за устойчивостта на проектните резултати и ефекти.	Анализ на случай (кейс-стъди)

Изследването бе проведено в рамките на пет календарни години, в периода 02.2010-11.2015 година.

За проверка на валидността на формулираната хипотеза бе предприета поетапна изследователска стратегия, пряко кореспондираща с изведените по-горе равнища на емпиричното изследване и заложените в тях цели и задачи. Всяко от изведените по-горе три изследователски равнища бе реализирано поетапно, като всеки отделен етап от дадено изследователско равнище бе организиран в конкретен времеви период и обхвана различен брой информационни източници, респонденти и участници. (Виж Таблица 10).

Таблица 10 Връзка между времеви периоди на изследването, изследователски метод и брой документи, респонденти участници

Времеви период	Изследователски метод	Информационни източници/участници
02.2010-2012 г.	Включено наблюдение.	Участие на докторанта и провеждането на групова работа.
05.2014-07.2015 г.	Анализ на проектна документация.	Анализ на протоколи от проведена групова работа по проект, анализ на други документи, свързани с анализирания проект.
04.2013-09.2015 г.	Съдържателен анализ на финансиращи/донорски програми.	Официални страници на 15 финансиращи програми.
04.2013-09.2015 г.	Съдържателен анализ на проектна документация.	Проектна документация на 70 реализирани проекта, по анализирани донорски програми; Проектна документация на 10 проекта, финансирани със средства, различни от тези на анализирания донорски програми.
01.2013-08.2014 г.	Метаанализ на документация по случаи.	Проучени и анализирани документи по 112 уникални случая.
05. 2013 г.	Полу-структурирано интервю.	22 представители на 15 НПО организации.
07-09. 2015 г.	Анкетно проучване.	84 представители на 80 НПО и държавни институции.
02.2010-11.2015 г.	Анализ на случай (кейс-стъди)	Реализиран проект, с включени в него 9 уникални случая на бенефициенти.

За нуждите на изследването и в зависимост от конкретните методи, бяха използвани следните изследователски инструменти и бяха спазени следните процедури на провеждане: (Таблица 11)

Таблица 11 Изследователски методи, инструменти и процедури на провеждане

Изследователски метод	Използван изследователски инструмент	Процедура на провеждане
Съдържателен анализ на донорски/финансиращи програми.	Създаден автентичен авторски инструмент за анализ на резултатите от съдържателен анализ.	Подбор и анализ на документация (официални документация, публикувана на он-лайн страниците на финансиращите програми).
Съдържателен анализ на проектна документация.	Създаден автентичен авторски инструмент за анализ на резултатите от съдържателния анализ.	Подбор и анализ на документация (официална документация по проекти-формуляри, бланки, отчети и т.н).
Съдържателен анализ на протоколи от групова работа.	Създаден автентичен авторски инструмент за анализ на резултатите от съдържателния анализ.	Подбор и анализ на документация (протоколи от групова работа).
Метаанализ на документи по случаи.	Използван стандартен анализ на документи.	Подбор и анализ на документация по случаи (протоколи, бележки, досиета и др.).
Включено наблюдение.	Участие на автора в групова работа, анализ на протоколи от групова работа.	Активно участие на автора в групова работа, в качеството му на специалист социални дейности в СМЦ „Константин“. Организиран и проведен 693 групови срещи в рамките на 77 работни седмици.
Полу-структурирано интервю.	Създадена отворена анкетна карта, състояща се от 4 основни въпроса.	Проведена в рамките на автентично социално събитие, без предварителното знание на участниците. Преди непосредственото провеждане на интервюто всеки от тях е информиран за целите му и е получено съгласие за използване на събраната информация.
Анкетно проучване.	Създадена анкетна карта, състояща се от 12 въпроса.	Част от анкетните карти са предоставени за попълване онлайн, с официално писмо за съдействие от страна на отделните организации. Друга част от анкетните карти са раздадени лично на респондентите, като всеки един е уведомен за целите на проучването и е дал съгласие събраната информация да бъде използвана в дисертационния труд.
Анализ на случай (кейс-стъди).	Използван е стандартния метод за анализ на случаи.	Събрани и обработени документи, приложени и описващи всеки един от отделните случаи. Допълнително са проведени лични срещи както с водещия случая социален работник, така и с лицата, включени в изследването.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният теоретичен и емпиричен анализ и получените резултати от проведеното научно изследване дават основание да бъдат представени финалните изводи и общения на дисертационния труд. Предвид спецификата на организацията на самото изследване и с оглед по-ясното и систематизирано представяне на отчетените крайни резултати, те бяха изведени, следвайки изследователската логика на самото проучване, а именно представяне на резултатите, получени в трите относително самостоятелни равнища на анализ.

Първото равнище на емпиричното изследване проучи характеристиките и значимостта на статусно-ролевия профил на бенефициента на социален проект на равнището на проектния дизайн и планиране.

Съгласно формулираните критерии (**К1**. Характеристики (дизайн) на статусно-ролевия профил на бенефициента на социален проект, **К2**. Значимост на статусно-ролевия профил и динамика на бенефициента за оценката на проектния замисъл и дизайн) се наложиха следните ключови изводи:

1. Два са водещите (типични) статусно-ролеви профила на бенефициентите по социални проекти- този на реализатор на проекта и този на ползвател на проектните ресурси. В първия случай изпълнението на очакваните социални роли се основава на изначално проактивно (вкл. професионално ангажирано) участие и въздействие, докато във втория главни социални роли имат реактивен характер. И в двата разглеждани случая не се наблюдава статусно-ролева трансформация, като подобна не бива планирана на ниво проектен замисъл и дизайн. Могат да бъдат проследени и трите равнища на проектно-ролево участие (ползвател, клиент и ресурс), като те са разпределени по следния начин: профил „ползвател“ = целева група, профил „клиент“ = бенефициент, в качеството си и на целева група, и профил „ресурс“ = бенефициент на финансовия ресурс или материалната подкрепа;
2. В най-ниска степен динамиката на статусно-ролевия профил на бенефициента бива заложена и служи за оценка на проектния замисъл и дизайн при социални проекти,

имащи смисъла на социална работа. Най-ясно тази динамика се откроява в проекти със социално-образователен характер;

3. Съществува известно несходство (липсва цялостно припокриване) между заложените програмни намерения (описани в поканите за кандидатстване) и останалите документи, свързани с подаването на проектопредложение. Те имат по-скоро препоръчителен характер, отколкото задължителен, регулаторен. В тях е заложено първично намерение за постигане на статусно-ролева трансформация на бенефициента и се отбелязва необходимостта от постигане на по-широко социално и проектно влияние от негова страна, но същевременно документите, имащи стойността на инструменти за планирането и дизайна на проекта, рядко насочват процеса на проектния замисъл и дизайн към подобен резултат;
4. Характеристиките, значимостта и трансформацията на статусно-ролевия профил на бенефициента не представляват елемент на концептуалната логическа рамка на социалните проект (т.нар LOGFRAME) и не са обект на оценка при отчитането на крайните проектни резултати при по-голяма част от завършилите проекти. Предвид факта, че по настояще LOGFRAME модела е един от най-използваните инструменти за социално проектиране, логично би могло да бъде допуснато, че в голяма част от социалните проекти въобще, наблюдавания резултат ще се мултиплицира;
5. За оценка на постигнатите резултатите в следствие на реализираните социални инициативи се използват водещо количествени критерии и показатели, като качествената оценка(в това число и оценката на постигната статусно-ролева трансформация) е слабо застъпена, като ако бъде изследвана и оценена, бива отчетена като второстепенен резултат;
6. Не се откриват значими разлики в оценката на значимостта на а статусно-ролевия профил и динамика на бенефициента за проектния замисъл и дизайн, по отношение на проследяването и отчета на социалните проекти, реализирани от държавни институции и тези, реализирани от неправителствени организации.

Допълнително би могло да се отчете, че във всички анализирани социални проекти (и проектна документация) е възможно да бъде проследен статусно-ролевият профил на бенефициента и статусно-ролевата му динамика (вкл. и трансформация). Въпреки това

степената им на значимост при отделните социални проекти е различна, като водещо тя е ниска по отношение на оценка на търсените проектни резултати и ефекти. Причините за това, биха могли да бъдат видени поне на две нива: анализът и оценката на статусно-ролевия профил на бенефициента, както и статусно-ролевата му динамика не са задължителен елемент от цялостния процес на мониторинг, контрол и отчет и второ-те отсъстват в традиционния модел за проектен дизайн (LOGFRAME). Ето защо може да се твърди, че тяхното проследяване и съответно целенасочена работа върху тях, са детерминирани от системните (технологични) характеристики на социалния проект.

Второ равнище на емпиричното изследване, чрез което се проверява правилността на приетата работна хипотеза, проучи водещите субективни рефлексии и предпоставки за постигане на устойчива статусно-ролева трансформация на бенефициентите на равнището на проектна реализация. Като основни критерии бяха изведени субективната готовност на проектния екип за моделиране и фасилитиране на статусно-ролева динамика (вкл. трансформация) на бенефициентите в хода на проектната реализация (К3) и субективна готовност на бенефициентите към тяхната собствена статусно-ролева динамика (вкл. трансформация) в хода на проектната реализация (К4). В резултат от изследването на това равнище бяха направени следните изводи и заключения:

1. Налице е субективната готовност на специалистите за моделиране и фасилитиране на статусно-ролевата динамика (вкл. трансформация) на бенефициентите в хода на проектната реализация, но въпреки това в голям процент от реализиращите се и реализирани социални проекти, бенефициентите продължават да бъдат третирани преди всичко като ползватели. Не са изключение и инициативите, при които целевите групи са активни участници, но техният брой е значително по-малък;

2. Практиката бенефициентите по социални проекти да бъдат въвличани в дейности, свързани с предварителното планиране на проектните активности, както и в процеса на мониторинг и контрол е слабо застъпена. Все още съществува известно недоверие по отношение на компетенциите и възможностите на бенефициентите за мултиролево участие в проектния цикъл;
3. Бенефициентите биват обичайно третираны като проектен разход, но се наблюдават променящи се нагласи сред специалистите, като все повече от тях считат, че крайният потребител е и проектен ресурс;
4. Близко 1/3 от анкетираните специалисти отправят директни препоръки към работа по проект, свързани с необходимостта от включването на бенефициентите във всички етапи от проектните дейности, приемайки че крайният потребител изиграва и ролята на проектен ресурс;
5. Като пасивен субект на проектната подкрепа, бенефициентът продължава да бъде третиран в социални проекти, имащи смисъла на социална работа, докато инициативи в сферата на образованието и социалните дейности, все по-често отчитат и допълнителният му набор от възможни роли, които да го превърнат в проектен клиент и/или ресурс;
6. Нивото на субективната готовност на бенефициентите към тяхната собствена статусно-ролева динамика (вкл. трансформация) в хода на проектната реализация е тяхно обвързано с възможностите за подобна, които проектната среда предлага. При проекти (най-често имащи смисъла на социална работа), при които предварително на бенефициента се вменява единствено ролята на ползвател, той остава пасивен, като реализира типичния за тази роля, ролеви репертоар. И обратно- при проектни инициативи, при които се наблюдава допълнително стимулиране и се предоставя възможност за пълна реализация на статусно-ролевата динамика (а от там и достигане на трансформация) се отчита нарастваща субективна готовност на самите бенефициенти;

7. Успешни практики по отношение на повишаване на субективната готовност на бенефициентите са делегирането на допълнителни права и отговорности, овластяването, включването в дейностите по предварително планиране на проектните активности и участието в процесите на анализ, оценка, мониторинг и контрол.

Статусно-ролевата трансформация на бенефициента на равнището на проектна реализация е предопределена от вида (типа) социална инициатива, в която отделния участник е включен. При социални проект, при които тя е интегрирана във всички нива и етап на проектната реализация се наблюдава нейното по-цялостно разгръщане и реализация и обратно-при инициативи, при които това не е така, се отчита слаба статусно-ролева динамика и съответно рядко се наблюдава статусно-ролева трансформация. Представено по друг начин- характеристиките на статусно-ролевия профил на бенефициента и неговата статусно-ролева динамика са в тясна корелация с особеностите на отделния социален проект. Пряка връзка се наблюдава и по отношение на отделните социални инициативи и нивата на субективна готовност за мултиролево взаимодействие и участие (и от страна на бенефициентите, и от страна на работещите с тях специалисти). Доказва се зависимостта между специфичната логика на отделната инициатива (разпознаваема в нейните системни характеристики) и нивата на проявена субективна готовност. Наблюдение, потвърждаващо формулираната изследователска хипотеза.

Трето равнище на емпиричното изследване, свързано с проверка на приетата хипотеза, проучи и анализа значимостта на статусно-ролевата динамика на бенефициента (ите) за проектния успех и устойчивост на равнище на проектната резултативност. Водещ критерий (K5) бе значимостта на статусно-ролевата динамика и трансформация на бенефициента за оценка на проектния успех и устойчивост.

Наложилите се изводи са както следва:

1. Значимостта на статусно-ролевата динамика и трансформация на бенефициента за оценка на проектния успех и устойчивост е по-ясно проследима и съответно по-голяма при реализиране от страна на бенефициента на социални роли с активен характер (реактивни и проактивни), в сравнение със случаите, при които

бенефициента изпълнява преди всичко пасивни роли и съответстващия им ролеви репертоар и оказва ниска степен на проектно влияние;

2. При изпълняване на роли, имащи пасивен характер и предполагащи неактивен ролеви репертоар, бенефициентът в социалния проект, заема статус, които кореспондира с тях и не предполага както израстване по отношение на проектните дейности и проектно включване, така и по отношение на индивидуалното развитие. Оказаното от страна на бенефициента влияние по отношение на проекта е слабо, като значимостта на неговата статусно-ролева трансформация за оценка на проектния успех и устойчивост е ниска;
3. При постигнат повишен статус на бенефициента в рамките на социалния проект, се провокира и изпълнението на допълнителни (реактивни и проактивни) социални роли, чието успешно изиграване допринася за крайният проектен успех и устойчивост. Валидна е и обратната логика. Вменяването и успешното припознаване на нови социални роли от страна на бенефициента, предпоставя промяната в неговия статус, като именно тя дава възможност за обективна качествена оценка на постигнатите проектни резултати;
4. При обвързване на процеса на мониторинг и контрол с оценка на динамиката (в това число и трансформацията) на релацията статус-роля, се провокира целенасочена проектна работа, свързана с нейното постигане. Наблюдаваната и обективно оценявана връзка (статус-роля) би могла да послужи като индикатор за проектния напредък във всеки един от проектните етапи и да е в основата на постигането на устойчиви проектни резултати и дългосрочен проектен ефект.

Отново бе потвърдена изследователската хипотеза, че типологията на статусно-ролеви профил на бенефициента, както и неговите динамични проявления са в тясна корелация с особеностите на отделната социална инициатива и се предопределят от нейната базисна логика. В зависимост от дизайна на отделната социална инициатива, би могло да се постигне по-високо или по-слабо ниво на участие, респективно влияние на бенефициента върху отделните проектни дейности, като този процес да предопредели постигнатите проектни резултати, ефекти и устойчивост.

Казаното до тук дава основание за извеждане на няколко **ключови концептуални изводи и препоръки:**

1. Качеството на социалното проектиране може да бъде повишено чрез подобряване на системното моделиране (на етап дизайн на проекта) и управление (на етап проектна реализация) на диадата (релацията) статус-роля (и) на бенефициентите по социални проекти. По отношение на социалните проекти подобен резултат би могъл да бъде постигнат чрез интегрирането в модела на логическата рамка, като неин основен елемент и респ. ключов критерии за оценка на проектното изпълнение и устойчивост, диадата (релацията) статус-роля;
2. Операционализирането на бенефициентите като ключов елемент на логическата рамка на социалните проекти предполага ясно дефиниране на техния статусно-ролеви профил, който, както стана ясно, може да бъде успешно моделиран, провокиран и развиван (преминавайки от един в друг) в зависимост от спецификите на отделния социален проект, заложените предварителни цели и дълбочината на търсена промяна;
3. Този разширен модел на логическата проектна рамка е надеждна основа и за качествено оценяване, мониторинг и контрол над проектното изпълнение и прогрес, като прилагането му допринася за постигане на по-добри (количествени, но и качествени) резултати, а от там и цялостна проектна устойчивост.

Препоръки за практиката на социалното проектиране, базирани на изследователските резултати и изводи

Доказването на изследователската хипотеза има не само своя теоретичен смисъл, но същевременно позволява да бъдат направени някои значими практико-приложни предложения:

А) Във процеса на предварително планиране на проектните ресурси би следвало да се направи детайлен анализ на изходния статусно-ролеви профил на бенефициента, като той бъде разгледан не само като проектен разход, но и като първоначален допълнителен проектен ресурс. Неговата базисна оценка би позволила планирането на неговото

възможно разгръщане и динамика в хода на проектните дейности, превръщайки бенефициента от обичайно пасивен (в началото) обект (на социална помощ, подкрепа, интервенция), в активен субект, включен както в отделните проектни активности, така и в индивидуалната му трансформация и желана промяна;

Б) При реализация на проектните дейности, би следвало да се прави поетапна преоценка на постигнатите резултати по отношение на статусно-ролевия профил на бенефициента и съгласно предварително изработения план за неговото разгръщане и реализация да се преосмислят (добавят, коригират, премахват) активностите, насочени към постигане на търсеното развитие. Подобен процес би могъл допълнително да бъде регламентиран и регулиран, чрез изработването на специфичен инструмент за планиране, оценка, мониторинг и контрол на развитието на статусно-ролевия профил на бенефициента по социален проект;

В) Залагането на проектните цели и формулирането на очакваните резултати, би следвало пряко да се обвърже както с реалните потребности на бенефициента (изходния статусно-ролеви профил), така и с очаквания възможно постижим краен статусно-ролеви профил. Подобна обвързаност ще предопредели и целенасочената работа в тази посока и ще позволи планиране и дизайн на дейности, които да доведат до обективно по-ефективни и качествени резултати;

Г) Включването и участието на бенефициента в проектни дейности, извън пряко насочените към неговите потребности активности, би позволило изпълнението на нови и различни социални роли от страна на клиента, което да доведе до обогатяване на ролевия му репертоар и да гарантира повишаване степента на индивидуални и социални умения, с които той борави. Това от своя страна би допринесло за по-успешното социално живеене на бенефициента след приключване на проекта и в този смисъл да предпостави и устойчивостта на самата инициатива;

Д) Статусно-ролевия профил на бенефициента и неговите особености, както и желаното тяхно надграждане и развитие, би следвало да бъде съобразено и със спецификите на проектната инициатива, въз основа на които да се конкретизира и дълбочината на търсената промяна и тя да бъде обвързана с индивидуалния план за развитие на бенефициента;

Е) За да са налице проектен успех, резултативност и устойчивост, би следвало да се постигне задълбочено познание както на статусно-ролевия профил на бенефициента и възможните негови прояви, така и на проектните процеси, които ги обуславят. Разбирането им и правилното им провокиране, моделиране, насочване и управление би следвало да са част от професионалните умения на всеки един специалист, работещ по социален проект.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

- Разработен е цялостен дизайн на понятийния апарат на дисертационното изследване на база на систематизиран анализ на съществуващите теоретични и теоретико-практични подходи за дефиниране на ключовите понятия;
- Систематизирани са различните научни и научно-практически теории, валидни за сфери като образование, социална работа, социален бизнес и е изведен концептуален теоретичен модел, описващ специфичните характеристики на отделните статусно-ролеви профили на бенефициента, съотносими към конкретните социални инициативи;
- Систематизирани и класифицирани са базисните характеристики на статусно-ролевия профил на бенефициента по различни социални проекти, както и специфичните характеристики на водещите типове социални проекти;
- Доказана, изяснена и проследена е корелацията между специфичните характеристики на статусно-ролевия профил на бенефициента и степента на възможно негово участие (и проектно влияние) в различните етапи от цялостния проектен цикъл;
- Изведени са водещите субективни предпоставки и детерминанти, за устойчивата статусно-ролева трансформация на бенефициента. Изследвана и доказана е връзката между статусно-ролевата трансформация на бенефициента и проектния успех, резултати и устойчивост;
- Изработен е теоретичен модел за анализ и оценка на статусно-ролевия профил на бенефициента, базиран на концептуално защитена класификация и описание на три основни статусно-ролеви профили на бенефициентите по социални проекти.. Моделът позволява да бъде използван в проектната практика както на етап подготовка, така и при реализацията на социалните проекти.;
- Ревизиран е моделът на логическата рамка, като към него е интегриран допълнителен елемент, а именно статусно-ролевият профил бенефициентите). По този начин инструментът, който е най-популярният и широко прилаган за проектно планиране и оценяване, се адаптира към спецификата на социалното проектиране. Този разширен модел на логическата проектна рамка е надеждна основа и за качествено оценяване, мониторинг и контрол над проектното изпълнение и прогрес, като прилагането му допринася за постигане на по-добри (количествени, но и качествени) резултати, а от там и цялостна проектна устойчивост.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Студии:

Иванова, Д. Бенефициентът по социален проект като ресурс: нагласи и практики в български контекст, Годишник на Софийски университет, книга Социална работа, том 107, стр. 67-108

Иванова, Д. Значимост и трансформации на статусно-ролевия профил на бенефициента по социални проекти, Годишник на Софийски университет, книга Социална работа, том 109, под печат

Статии:

Иванова, Д. Социалната роля „бенефициент“ : същност и интерпретации, Електронно Списание на Софийски университет за образователни изследвания, бр.1 год. 2014

http://journal.e-center.uni-sofia.bg/site/wp-content/uploads/downloads/2014/04/D.Ivanova_SUJER_2014_1_ED.pdf

Иванова, Д. Социалната работа по проект като университетска дисциплина: между дизайна и очакванията, Сборник научни доклади „Докторантски изследвания в отговор на съвременните предизвикателства пред педагогическата теория и практика“ София-Стилу ЕТ ЕООД, 2014

ИЗПОЛЗВАНИ ИНФОРМАЦИОННИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Бурдийо, П. Практическият усет. Изд. „Критика и Хуманизъм”, София, 2005., стр. 209-226, 253-266
2. Буре, Д. Теории за личността. Ебрахам Маслоу.
http://moradabg.com/maslow_bg.htm, последно посетен на 01.12.2013. 2015 г.
3. Български тълковен речник. Значение на думата „проект“.
<http://rechnik.info/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82>, последно посетен на 15.12.2015 г.
4. Български тълковен речник. Значение на думата „статус“.
<http://rechnik.info/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%81>, последно посетен на 08.01.2016 г.
5. Василева, М. Теоретични основи на управлението. Класическа управленска теория. София, 2001
6. Костова, М. За неправилната употреба на думата бенефициент, Съвременно право, 2006, том 2
7. Дюи, Д. Човешката природа и поведение. София, 2001
8. Иванова, Д. Бенефициентът по социален проект като ресурс: нагласи и практики в български контекст. Годишник на Софийски университет, Кн. Социални дейности, том 107, София, 2014, стр.67-100
9. Майкъл, Н., С. Бъртън. Управление на проекти. Практическо ръководство. Екслибрис, София, 1992
10. Мирчев, М. Покана за социология 2, София, 2011, стр. 503-508
11. Николаева, С. Социална работа по проект. София, 2001
12. Новаков, С. Социалните роли на личността . Реферат по Социална психология, 2003. <http://www.psihologia.net/forum/viewtopic.php?t=47>, последно посетен на 27.02.2013 г.
13. Областна администрация Пазарджик, Проект „Развитие на системата за планиране и предоставяне на социални услуги на регионално равнище»
<http://www.pz.government.bg/page.php?74>, последно посетен на 09.07.2016 г.
14. Петрова – Димитрова, Н. Основи и методи на социалната работа, София, 2001

15. Петрова, М. Социологически проблеми на личността. Социализация и социална биография. първична и вторична социализация. проблемът за поколението.
http://www.google.bg/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CDwQFjAC&url=http%3A%2F%2Fwww.bulsite.com%2Fdesi%2FSOCIOLOGIA.doc&ei=YgsBU5uzAueBywP_0ICwDQ&usg=AFQjCNEICiiAcz2QA0eKnqa3ludZQBLtdw&bvm=bv.61535280,d.Yms, последно посетен на 25.11.2015 г.
16. Постановление на МС № 121 от 31 май 2007 г. за определяне реда за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ по оперативни програми, съфинансирани от структурните фондове и кохезионния фонд на ЕС и по програма ФАР на ЕС в сила от 08.06.2007г. об. ДВ бр. 45 от 8 юни 2007 г.
17. Симеонова, Р. Ръководство и култура в организациите за социална работа. Изд. Ибис,София, 2011
18. Същност на мотивацията. Мотивационни теории и модели.
<http://www.studentskigrad.com/znanie/data/SA6TNOST%20NA%20MOTIVACIQTА.php>, последно посетен на 10.12.2013 г.
19. Терзиев, В., Ю. Младенов. Делегиране пълномощия на сътрудниците на организацията. В: сборник с доклади, Габрово, UNITECH/ 09 GABROVO, 2009
20. Тодорова, Е., Реалната помощ: Професионално институционализиране и практически аспекти на социалната работа.Изд. Албатрос, 1999
21. Хаджийски, Г. Историческо развитие на социалното подпомагане в България, сп. Педагогика, бр.3, 2002, стр.87-98
22. Шрайер, Х. Какво е проект?. Начално образование. София, 2007
23. Anderson, R. E., Carter, I., Lowe, G. R. (1999). Human behavior in the social environment: A social systems approach. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter
24. Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. – American Psychologist, 44, pp. 1175–1184
25. BBC-History

- http://www.bbc.co.uk/history/british/modern/overview_1945_present_01.shtm, последно посетен на 24.11.2016 г.
26. Biddle, B. B, Thomas, E.J.(Eds.)(1966). Role theory: Concepts and research. New York: Wiley
 27. Bourdieu, P., J. Passeron (1977). Reproduction in Education, Society and Culture, London: SAGE
 28. Brandsma, J.M., Pattison, E.M., & Muyskens, J.L. (1986). Roles, contracts, and covenants: An analysis of religious components in psychotherapy. In K.K. Kentsmith, S.A. Salladay, and P.A. Miya (Eds.), Ethics in mental health practice. Orlando, FL: Grune & Stratton, pp. 153-176
 29. Business Dictionary. Project.
<http://www.businessdictionary.com/definition/project.html>, последно посетен на 07.12.2016 г.
 30. Cartwright, D. (1968). The Nature of Group Cohesiveness-Group Dynamics, NY, p. 99
 31. Carr, N. (2011). Amid Social Contradictions Towards a History of Social Work in Europe Bureaucracies. A Case Study, Social Work & Society Book Review: Volume 9, Issue 2.
 32. Change, J. The Role of Anonymity in Deindividuated Behavior: A Comparison of Deindividuation Model of Deindividuation Effects.
<http://www.baylor.edu/content/services/document.php?id=77099>, последно посетен на 23.04.2015 г.
 33. Coleman, J.S. (1988). 'Social capital and the creation of human capital', American Journal of Sociology, 94, pp. 95 – 120
 34. Connel, R. W. (1979). The Concept of Role and What to Do With It. In Journal of Sociology. Vol. 15, No 3, November 3, 1979, pp. 7 – 17
 35. Denise E. Dedman and Kathleen Woehrle. Fun and Games with Systems Theory: Interactivities for Learning.
http://www.umflint.edu/sites/default/files/groups/Social_Work/phoenix_presentation_systems_theorypdf.pdf, последно посетен на 01.12.2013 г.
 36. Festinger, L. (1950). Informal social communication, Psychological Review, 57, pp. 271-282

37. Finsterbush, K., Warren A., Van Wincklein (1987) The contribution of beneficiary participation to development project effectiveness, *Public Administration and Development*, Vol.7, Issue 1, pp. 1-23, January-March 1987, John Wiley and Sons LTD.
38. Flamand, L. System Theory and Social work Practice.
http://www.ehow.com/about_5422586_systems-theory-social-work-practice.html, последно посетен на 03.12.2013 г.
39. Garson, D., G., Social Capital Theory,
<http://www.hks.harvard.edu/saguaro/web%20docs/GarsonSK06syllabus.htm>, последно посетен на 27.08.2016 г.
40. Geraldi, J. The Development of Project Management Thinking and Current Research Streams
http://www.mb.uni-siegen.de/ist1/forschung/the_development_of_project_management_thinking.pdf, последно посетен на 15.08.2016 г.
41. Haney, C., C. B. Ph. Zimbardo (1973). A Study of Prisoners and Guardsina Simulated Prison, Stanford University, Naval Research Reviews, Office of Naval Research, Department of Navy, Washington, D.S.
42. Huang, J-W., C-J. Chen (2009). Strategic human resource practices and innovation performance — The mediating role of knowledge management capacity, *Journal of Business Research* Volume 62, Issue 1, January 2009, pp. 104–114
43. Koontz H., W. Heinz (1990) *Essentials of Management*, Fifth Edition, McGraw-Hill.
44. Lambert, T. (2016). A brief history of the welfare state.
<http://www.localhistories.org/welfare.html>, последно посетен на 07.12. 2016 г.
45. Linger, H., Owen, J. & Sense, A. (2011). Special section editorial - The project as a social system. *International Journal of Managing Projects in Business*, 4 (3), 1.
46. Linton, R. (1936) *The study of man*
<https://archive.org/details/studyofman031904mbp>, последно посетен на 12.08.2016г.
47. Linton, R. (1945). Social structure and cultural participation. In: *The cultural background of personality*. New York: Appleton-Century, Chapter 3: pp. 55-82
48. Linton, R. (1947). *Role and Status*. New York
49. Maston, A. (1994). *Resilience in individual development: Successful adaptation despite*

- risk and adversity. In Wang, M. and Gordon, E. (eds.). Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
50. Mayo, G., E. (2003). The Human Problems of an Industrial Civilization, Routledge.
 51. Mead, G.H. (1934). Mind, self and society. Chicago: University of Chicago Press.
pp. 173-178
 52. Milgram, S. (1974). Obedience to Authority; An Experimental View, New York , Harper & Row
 53. Mohr, S., Managerialism and its impact in Social Work
http://www.tissa.net/tissa2012/abstracts/phd/t12_phd_mohr.pdf, последно посетен на 27.11.2014 г.
 54. Olym, Y. Modern Management Theories and Practices.
<http://www.google.bg/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=10&sqi=2&ved=0CG4QFjAJ&url=http%3A%2F%2Floc.llas.ac.uk%2Flob%2F1510%2Fstandalone%2Ftheories.pdf&ei=r5PXVOfgM6HcywOqiLIBA&usq=AFQjCNGKikHbe89CTvh28OOof6n9PwNsgAg&bvm=bv.85464276,d.bGQ>; последно посетен на 13.08.2014г.
 55. Parsons, T. (1951). The social system. Glencoe, IL: The Free Press. p.26
 56. Pettrson, M., E.P.Seligman (1993). Learned Helplessness: A Theory for the Age of Personal Control Oxford University Press
 57. Rapoport, R., & Rosow, I. (1957). An approach to family relationships and role performance. Human Relations, 10, pp. 209-221
 58. Rippetoe, P., R.W.Rogers (1987). Effects of Components of Protection Motivation Theory on Adaptive and Maladaptive Coping with Health Treat., Journal of Personality and Social Psychology 52, no 3 , pp.596-604
 59. Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. American Journal of Orthopsychiatry , 57 , pp. 316–331
 60. Sarbin, T.R., K.E. Scheibe, (1983). A model of social identity. IN T.R. Sarbin & K.E. Scheibe (Eds). Studies in social identity. New York: Prager, pp. 5-28
 61. Susan M., R. A. Kane (1979). Helplessness and Hopelessness among the Institutionalized Aged: An Experiment
<http://hsw.oxfordjournals.org/content/4/1/90.abstract>, последно посетен на 18.09.2016 г.
 62. The Youth Foundation, Blog.

<http://www.socialinnovator.info/blog/social-innovator/what-social-innovation>, последно посетен на 13.04.2016 г.

63. Trott, P. (2008). Innovation Management and new Product Development. 4th Edition, Prentice Hall
64. Turner, R.H. (1968). The self-conception in interaction. In C. Gordan and K.Gergen (Ed.). The self and identity in social interaction, vol.1. Wiley, NY